

Jernej Pirnat

Motivi za nastanek zgodnjih urbarjev v vzhodnoalpskem prostoru

PIRNAT Jernej, univ. dipl. zgod., SI-1131
Ljubljana, Gorjančeva ulica 2, jernej_pirnat@
hotmail.com

**Motivi za nastanek zgodnjih urbarjev v
vzhodnoalpskem prostoru**

Zgodovinski časopis, Ljubljana 73/2019 (159),
št. 1-2, str. 20–63, cit. 211

1.01 izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (De.,
Sn., De.)

Urbarji predstavljajo enega izmed osrednjih virov za raziskovanje srednjega veka. Kljub dolgi tradiciji obravnave urbarjev je bilo do sedaj relativno malo časa posvečenega raziskovanju motivov za nastanek zgodnjih urbarjev. V prispevku je na podlagi analiz treh urbarjev in drugih primerov pokazano, da oblika, vsebina ter okoliščine nastanka zgodnjih urbarjev (do srede 14. stoletja) izkazujejo predvsem željo po zavarovanju posesti. Urbarji so se skozi čas spremenili tako po obliki kot po vsebini, poleg tega pa se pojavijo tudi drugi administrativni viri, kar nakazuje večjo gospodarsko-upravno vlogo urbarjev od konca 14. stoletja naprej.

Ključne besede: urbarji, pragmatično pismenstvo, srednji vek

PIRNAT Jernej, Dipl.-Hist. Univ., SI-1131
Ljubljana, Gorjančeva ulica 2, jernej_pirnat@
hotmail.com

**Motive für die Entstehung der frühen Urbare
im Ostalpenraum**

Zgodovinski časopis (Historical Review),
Ljubljana 73/2019 (159), No. 1-2, pp. 20–63,
211 notes

Language Sn. (De., Sn., De.)

Urbare stellen eine der Zentralquellen für die Mittelalterforschung dar. Trotz der langen Tradition der Urbarforschung wurde bis dato relativ wenig Zeit der Erforschung von Motiven für die Entstehung der frühen Urbare gewidmet. Anhand der Analyse von drei Urbaren und anderen Beispielen wird gezeigt, dass die Form, der Inhalt und die Umstände der Entstehung von frühen Urbaren (bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts) vor allem den Wunsch nach Sicherung des Besitzes bezeugen. Urbare änderten sich im Laufe der Zeit sowohl in der Form als auch im Inhalt, außerdem kommen auch andere administrative Quellen vor, was auf eine größere wirtschaftliche und verwaltungsmäßige Rolle der Urbare ab dem Ende des 14. Jahrhunderts hinweist.

Schlüsselwörter: Urbar, pragmatische Schriftlichkeit, Mittelalter

Uvod

Urbarji predstavljajo enega izmed osrednjih virov za raziskovanje srednjega veka. Zaradi podatkov, ki jih prinašajo o posesti in organizaciji gospodstev, kakor tudi zaradi dejstva, da vsebujejo podatke o nižjih slojih, za katere je sicer zelo težko najti vire, jim je bilo posvečeno veliko pozornosti. Raziskovanje urbarjev ima tako že relativno dolgo tradicijo. Prve poskuse analiziranja urbarjev lahko zasledimo že v 18. stoletju.¹ Moderno raziskovanje urbarjev se je začelo v 19. stoletju. Največ so z nekaterimi še danes aktualnimi ugotovitvami prispevali Karl Theodor von Inama-Sternegg,² Karl Lamprecht³ in Josef Šusta.⁴ Kmalu se je pojavila želja izdati urbarje po vzoru objav v *Monumenta Germaniae Historica*. Zasnovo za takšne objave je na zboru nemških zgodovinarjev v Salzburgu leta 1904 predstavil Alfons Dopsch,⁵ ki je tudi začel objavljati urbarje za avstrijske dežele (*Österreichische Urbare*).⁶ Do enotne serije, ki bi vsebovala objave urbarjev za celotno nemško govoreče področje, ni prišlo nikoli. S predstavljenimi načeli Dopscha se ni strinjal Karl Lamprecht, pod vplivom katerega je nastala serija edicij renskih urbarjev.⁷ Obe seriji sta spodbudili edicije nekaterih urbarjev za Frankovsko in Bavarsko,⁸ a vseeno veliko manj, kot je bilo sprva zamišljeno. Za slovensko ozemlje v srednjem veku je nalogo v 20. stoletju prevzel Milko Kos,⁹ nadaljevala pa sta jo Pavle Blaznik¹⁰ in Matjaž Bizjak.¹¹

Kljub dolgi tradiciji raziskovanja in dobro analizirani vsebini urbarjev je bilo relativno malo pozornosti posvečene motivom, ki so jih pri ustvarjanju urbarjev imeli njihovi zapisovalci. Po mnenju Milka Kosa moramo motiv za nastanek urbarjev iskati v »obči tendenci velikih zemljiških gospodov te dobe sestaviti popise svoje zemljiške

¹ Ott, *Probleme und Stand*, str. 159–163.

² Inama-Sternegg, *Ueber die Quellen*, str. 131–210; Inama-Sternegg, *Ueber Urbarien*, str. 26–52.

³ Lamprecht, *Deutsches Wirtschaftsleben*. Bd. 2, str. 623–675.

⁴ Šusta, *Zur Geschichte*, str. 1–72.

⁵ Dopsch, *Die Herausgabe*, str. 145–167.

⁶ Dopsch, *Die landesfürstlichen Urbare*.

⁷ *Rheinische Urbare Band I*, (ur.) Benno Hilliger.

⁸ Frankovska – *Das Handlungsbuch*, (ur.) Anton Chroust, Hans Proesler; Bavarska – *Monumenta Boica 47, Neue Folge Band I*.

⁹ Kos, *Srednjeveški urbarji*; Kos, *Srednjeveški urbarji*. Zv. 2; Kos, *Srednjeveški urbarji*. Zv. 3.

¹⁰ Blaznik, *Srednjeveški urbarji*. Zv. 4.

¹¹ Bizjak, *Srednjeveški urbarji*. Zv. 5.

posesti v obliki urbarjev«. ¹² Pri tem ni bolj natančno opredeljeno, kakšnemu namenu so lahko služili takšni popisi zemljiške posesti oz. s kakšnimi razlogi so se takratni ljudje odločili za zapisovanje urbarjev. V nadaljnji obravnavi najstarejših ohranjenih salzburških urbarjev navaja Kos politične in gospodarske okoliščine, ki so vplivale na zapis urbarjev. ¹³ Med političnimi razlogi opisuje razmerje med nadškofijo in Habsburžani ter na kratko omeni, da bi najstarejši urbar salzburške nadškofije iz začetka 14. stoletja lahko nastal kot obramba pred Habsburžani, ki so se hoteli polastiti tamkajšnje posesti nadškofije. ¹⁴ Kot gospodarske okoliščine omenja neuspešno izvedeno kolonizacijo. ¹⁵ Čeprav se slednja gotovo zrcali v urbarju, pa Kos ne razloži, na kakšen način bi pregled posesti in njihovih dajatev lahko pripomogel k izboljšanju gospodarskega stanja gospostva. Tudi Blaznik kot razloge za nastanek urbarjev škofije v Freisingu navaja predvsem splošen pregled nad posestjo ter kolonizacijske razloge. ¹⁶ V ediciji urbarjev škofije v Briksnu pri analizi okoliščin nastanka Bizjak le na kratko omeni, da bi najstarejši urbarji škofije lahko nastali zaradi gospodarskih prizadevanj. ¹⁷ Tudi v nedavnem preglednem prispevku o srednjeveških urbarjih najdemo navedene pretežno gospodarske in kolonizacijske razloge. ¹⁸

Cilj pričujoče razprave je s pomočjo analiz treh urbarjev pokazati, da so bili zgodnji urbarji v obravnavanem prostoru ustvarjeni predvsem v želji po zavarovanju posesti pred odtujevanjem. Kot zgodnji urbarji so razumljeni urbarji druge in tretje faze, kot jih je razdelil Bizjak, ¹⁹ torej urbarji, ki so nastali nekako do srede 14. stoletja. V kasnejšem obdobju lahko opazujemo spremenjeno vlogo urbarjev in njihov vedno večji gospodarski pomen za zemljiška gospostva.

Začetki urbarjev

Raznovrstni zapisi o posesti in dajativah so ohranjeni že iz zgodnjega srednjega veka. Inventarji, poliptihi in drugi raznovrstni seznami so navajali podatke o posesti oz. prihodkih od posesti. V primerjavi z zgodnjim srednjim vekom, iz katerega je ohranjenih približno 30 virov, smo v poznem srednjem veku soočeni s povsem drugačno podobo. Za časovno obdobje 1270–1430 je npr. le za področje srednje in južne Nemčije ter Švice ohranjenih približno tisoč urbarjev. ²⁰ Iz visokega srednjega veka je ohranjenih (verjetno pa je bilo tudi dejansko zapisanih) zelo malo urbarjev. Josef Šusta kot razloge za takšno stanje v visokem srednjem veku vidi propad pismenstva iz karolinškega obdobja, probleme pri nadaljevanju urbarjev zaradi večajoče

¹² Kos, *Srednjeveški urbarji*, str. 61.

¹³ Prav tam, str. 61–68.

¹⁴ Prav tam, str. 61–64.

¹⁵ Prav tam, str. 64–68.

¹⁶ Blaznik, *Srednjeveški urbarji*. Zv. 4., str. 15–19.

¹⁷ Bizjak, *Srednjeveški urbarji*. Zv. 5, str. 37–39.

¹⁸ Bizjak, *Urbarni srednjega veka*, str. 21–28.

¹⁹ Prav tam.

²⁰ Gre za področje zgornjega Rena, Švabske, Švice, stare Bavarske ter v porečju Rena in Maine. Bünz, *Probleme*, str. 32.

se posesti velikih zemljiških gospodstev ter razširjeno uporabo tradicijskih knjig (ki so lahko imele podobno funkcijo).²¹ Enno Bünz se pri tem sprašuje, ali pripisujemo prevelik pomen zgodnjerednjeveškim zapisom. Za večino cerkvenih institucij namreč ni ohranjen noben zapis iz zgodnjega srednjega veka, kar pa se pogosto nadaljuje tudi v visoki srednji vek.²² Wolfgang Metz meni, da lahko v zgodnjih srednjeveških urbarjih vidimo specifičen način vodenja kraljestva in da lahko njihovo zapisovanje razumemo kot odraz kraljeve želje,²³ s čimer pa se sicer ne strinja Dieter Hägermann.²⁴

Neodvisno od zgodnjerednjeveških zapisov postavlja Bünz začetke urbarjev v 12. stoletje. Čeprav moramo gotovo računati z možnostjo izgube nekaterih virov, meni, da takšna razlaga ni dovolj za tako očitno povečanje urbarjev v 12. in 13. stoletju. Kot razlog za manjše število zapisanih urbarjev v visokem srednjem veku vidi druge vire, ki so lahko nudili pregled nad posestjo določene institucije. Od 8. stoletja naprej so bile v južnonemškem in vzhodnoalpskem prostoru razširjene tradicijske knjige. Vanje so kronološko zapisovali daritve in privilegije, ki jih je pridobila škofija, samostan oz. katera druga enota. V kratkih opisih pravnega dejanja so običajno poleg predmeta darovanja in darovalca navedene tudi priče, ki so bile prisotne pri dejanju. Zapise so lahko vnesli neposredno po aktu darovanja ali pa so jih zapisali kasneje na podlagi kratkega zapisa – notice. Poleg pravnega zavarovanja so tradicijske knjige lahko služile tudi grobemu pregledu nad posestjo in dohodki ter spominjanju na dobrotnike, ki so podarili posest ustanovi, in spominu na ustanovitev in zgodovino ustanove.²⁵

Zanimivo je, da je podobno mnenje, da lahko drugi viri nudijo pregled nad posestjo, leta 941 zapisal menih iz opatije Sv. Petra v Gentu. Pravi, da če nekdo želi kaj izvedeti o posesti, naj si prebere listine, saj tam izveš vse.²⁶ Listine v kartularjih ali v podobnih oblikah so torej lahko nudile delni pregled nad posestjo, kakor tudi tradicijske knjige. A zdi se, da so v zgodnjem srednjem veku le redko zapisovali tradicijske knjige po določenih skupinah, v nasprotju s čimer Bünz meni, da je v tradicijskih knjigah 12. in 13. stoletja to bolj pogost pojav.²⁷ Da lahko tradicijske knjige razumemo kot predstadij urbarjem, nakazujejo določeni rokopisi, v katerih se mešajo poimenovanja, kot so tradicijske knjige, urbarji in inventarji. V nekaterih primerih so bili skupaj povezani v kodeks tradicijske knjige in urbarji oz. so obstajali nekakšni mešani primeri tradicijske knjige in urbarja.²⁸ K potencialnim zapisom, ki so lahko nadomeščali urbarje, lahko štejemo tudi raznovrstne zvitke (rotuluse). Alfons Schäfer je na podlagi južnonemških virov pokazal, da so dejansko obsežni urbarji za predhodnike imeli pogosto zvitke, ki so jih nato preurejali in prepisovali.²⁹

²¹ Šusta, *Zur Geschichte*, str. 44.

²² Bünz, *Probleme*, str. 42.

²³ Metz, *Zur Geschichte*, str. 189–193.

²⁴ Hägermann, *Quellenkritische Bemerkungen*, str. 47.

²⁵ Bünz, *Probleme*, str. 32–68.

²⁶ *Si vis scire de precaris aut de terras censales, lege cartas; ibi invenies omnia*. Kuchenbuch, *Grundherrschaft*, str. 190 in 193.

²⁷ Bünz, *Probleme*, str. 64. Gl. tudi Bizjak, *Urbarni srednjega veka*, str. 22.

²⁸ Bünz, *Probleme*, str. 63–66.

²⁹ Schäfer, *Die ältesten Zinsrödel*, str. 297–372.

Kot najstarejši bavarski urbar in hkrati najstarejši urbar na obravnavanem območju velja urbarialni zapis benediktinskega samostana Sv. Emmerama v Regensburgu. Urbar sicer ni ohranjen v originalu. Do konca 19. stoletja se je v obliki dveh zvitkov ohranil kot prepis iz 12. stoletja. Prvega ni bilo moč najti že ob popisu leta 1921, drugi pa je bil uničen med drugo svetovno vojno.³⁰ Urbar je ohranjen tudi v kopialni knjigi iz 11. stoletja, v katero ga je na prazne liste v prvi polovici 12. stoletja zapisala ena roka.³¹ Okoli leta 1100 je nastal najstarejši ohranjeni urbar na obravnavanem področju.³² Urbar benediktinskega samostana Oberalteich je zapisan v kodeksu skupaj s tradicijsko knjigo samostana. Iz druge polovice 12. stoletja je v kopialni in urbarialni knjigi (BayHStA HL Freising 4, fol. 49–58) ohranjen zapis freisinške škofije.³³ Iz konca 12. stoletja pa sta v tradicijskih knjigah ohranjena tudi delna urbarja stolnega kapitlja v Passauu³⁴ in cistercijanskega samostana Raitenhaslach.³⁵

Iz 13. stoletja je ohranjenih veliko več urbarjev. Iz prve polovice stoletja je ohranjenih več delnih urbarjev stolnega kapitlja v Passauu.³⁶ Iz sredine 13. stoletja sta ohranjena tudi dva delna urbarja škofije v Passauu³⁷ in fragmenti urbarja škofije v Regensburgu.³⁸ V leto 1253 je datiran delno ohranjen splošen urbar za škofijo Briksen.³⁹ Iz druge polovice 13. stoletja je ohranjen urbar škofije v Krki.⁴⁰ Za salzburško nadškofijo lahko najdemo fragmente urbarja iz leta 1285.⁴¹ Leta 1291 je bil zasnovan nov urbar freisinške škofije za gospodstvo Škofja Loka,⁴² leta 1295 pa je nastal urbar sekavske škofije.⁴³

³⁰ Wetzel, *Die Urbare*, str. 31. Vsebinsko je objavil Hardo-Paul Mai – Mai, *Der St. Emmeramer Rotulus*, str. 87–101.

³¹ Wetzel, *Die Urbare*, str. 32.

³² Prav tam, str. 62–63.

³³ BayHStA HL Freising 4, fol. 49–58, v digitalni obliki dostopno na: <http://daten.digital-sammlungen.de/bsb00009708/images/index.html?id=00009708&groesser=&fip=193.174.98.30&no=&seite=111>.

³⁴ Prav tam, str. 71–72.

³⁵ Prav tam, str. 80–81.

³⁶ Wetzel, *Die Urbare*, str. 71–72.

³⁷ Prav tam, str. 69–70.

³⁸ Prav tam, str. 83.

³⁹ BayHStA HL Brixen 1, fol. 153–175.

⁴⁰ AT-KLA 118-A-4/1-20 St Urbar des Gurker Domkapitels, v digitalni obliki dostopno na: <http://www.landesarchiv.ktn.gv.at/klais/at/jr/iis/imdas/web/loadMask/view-mask-felder.jsf?objectId=2727303&maskId=null&maskName=null>. Mell je urbar datiral okoli leta 1290. Mell, *Die mittelalterlichen Urbare*, str. 21 sl.

⁴¹ Mell, *Die mittelalterlichen Urbare*, str. 11 in 21.

⁴² *Incipit liber predialis hofmarchie in Lok conscriptus ex mandato domini Emchonis venerabilis Frisengensis Episcopi. Anno domini Millesimo CC^o LXXXX° primo...* BayHStA HL Freising 541, pag. 1, v digitalni obliki dostopno na: <http://daten.digital-sammlungen.de/bsb00009710/images/index.html?id=00009710&groesser=&fip=eayawqsdaseayaxsfsdrxdsydsaswqrseaya&no=1&seite=3>. Blaznik meni, da je bil urbar sicer zapisan po letu 1300, a da v jedru vsebuje podatke iz leta 1291. Blaznik, *Srednjeveški urbarji*. Zv. 4., str. 17.

⁴³ Mell, *Die mittelalterlichen Urbare*, str. 22.

Iz istega obdobja poznamo tudi urbarje samostanov. Ohranjeni so npr. urbarji za benediktinski samostan v Možacu v Furlaniji, 1270,⁴⁴ benediktinski samostan Sv. Petra v Salzburgu, 1272,⁴⁵ ter za benediktinski samostan Sv. Pavla v Labotski dolini na Koroškem, 1289.⁴⁶ V splošnem urbarju samostana benediktink v Gös-su iz leta 1459 je omenjen starejši urbar iz 1280.⁴⁷ V požaru leta 1865 naj bi bil uničen urbar benediktinskega samostana v Admontu iz 13. stoletja, ohranila pa sta se dva druga fragmenta urbarjev iz Admonta iz istega stoletja.⁴⁸ Zelo zgodaj lahko najdemo urbarje samostanov na Bavarskem.⁴⁹ Iz prve polovice 13. stoletja so ohranjeni urbarji benediktinskega samostana Asbach, samostana avguštinskih kanonikov Baumburg, benediktinskega samostana Scheyern, premonstratenskega samostana Neustift pri Freisingu, samostana avguštinskih kanonikov Au na Innu ter več urbarjev benediktinskega samostana Gars. Iz druge polovice 13. stoletja je ohranjen urbar benediktinskega samostana Altomünster, urbar benediktinskega samostana Tegernsee in nov urbar benediktinskega samostana Sv. Emmerama v Regensburgu (1281), kakor tudi več urbarjev benediktinskih samostanov Benedikt-beuern in Weihestephan ter samostana benediktink Geisenfeld.

V Spodnji Avstriji so iz 13. stoletja ohranjeni urbarji velikega števila samostanov – samostana avguštinskih kanonikov Klosterneuburg (1258), cistercijanskega samostana Heiligenkreuz, cistercijanskega samostana Zwettl, benediktinskega samostana Melk, benediktinskega samostana Seitenstetten ter benediktinskega samostana Niederaltaich – v Zgornji Avstriji pa so ohranjeni urbarji benediktinskega samostana Kremsmünster, cistercijanskega samostana Wilhering, samostana avguštinskih kanonikov Ranshofen ter cistercijanskega samostana Baumgartenberg.⁵⁰ Dopsch sicer meni, da moramo biti previdni pri določanju 13. stoletja kot začetka obdobja zapisovanja urbarjev, saj lahko namreč tako v Kremsmünstru kakor tudi v Mondseeju zasledimo omembe starejših urbarjev, ki se niso ohranili.⁵¹ V 14. in 15. stoletju lahko nato najdemo že celo kopico ohranjenih urbarjev cerkvenih institucij.⁵²

Zapisovanja urbarjev pa se niso posluževale le cerkvene ustanove. Tudi deželni knezi so dali že zelo zgodaj sestaviti urbarialne zapise. Za Spodnjo in Zgornjo Avstrijo sta poznana dva urbarja iz prve polovice 13. stoletja. Prvi je bil napisan do leta 1230, drugi pa v času vojvode Friderika II. Bojevitega (1230–1246). Nekateri zapisi v obeh ohranjenih prepisih omenjenih urbarjev nakazujejo možnost, da bi lahko obstajal še starejši urbar, napisan v času vojvode Leopolda V. (1177–1194).⁵³

⁴⁴ Kos, *Srednjeveški urbarji*, str. X.

⁴⁵ Mell, *Die mittelalterlichen Urbare*, str. 20.

⁴⁶ Prav tam, str. 21.

⁴⁷ Prav tam, str. 20 sl.

⁴⁸ Gl. Mell, *Die mittelalterlichen Urbare*, str. 22–23, prim. Kos, *Srednjeveški urbarji*, str. XII.

⁴⁹ Wetzel, *Die Urbare*, str. 104–112.

⁵⁰ Dopsch, *Die landesfürstlichen Urbare*, str. CCIX–CCX.

⁵¹ Prav tam, str. CCX–CCXII.

⁵² Gl. npr. Kos, *Srednjeveški urbarji*, str. IX–XXIV; Mell, *Die mittelalterlichen Urbare*, str. 17–84; Wetzel, *Die Urbare*, str. 104–119.

⁵³ Dopsch, *Die landesfürstlichen Urbare*, str. LIV–LV. Gl. tudi spodaj, str. 38–39.

Za Štajersko so prav tako ohranjeni deželnoknežji urbarji iz druge polovice 13. stoletja.⁵⁴ Najstarejši bavarski deželnoknežji urbar je datiran v trideseta leta 13. stoletja, ohranjenih pa je še več drugih deželnoknežjih urbarjev za Bavarsko iz 13. stoletja.⁵⁵ Na tirolskem lahko prve deželnoknežje urbarje najdemo za časa Majnharda II.⁵⁶

Ohranjeni so tudi urbarji nižjih svetnih gospodov. Na Štajerskem je ohranjen najstarejši urbar iz vrst nižjega plemstva s konca 14. stoletja – gospodov iz Stackeda – nato pa nekaj urbarjev iz 15. stoletja.⁵⁷ Na Kranjskem so iz druge polovice 15. stoletja ohranjeni urbarji Turjaških.⁵⁸ Že nekoliko prej lahko zasledimo urbarje posvetnih gospodov v Avstriji. Iz Spodnje Avstrije je ohranjen urbar gospodov Schaunberskih (1371), iz listine iz leta 1356 pa izhaja, da so že v prvi polovici 14. stoletja gospodje Walseeski imeli *vrbarpuch*. V Zgornji Avstriji so v 14. stoletju urbar imeli gospodje Meissauski, ohranjen pa je tudi urbar za gospostvo Litschau (1369), ki je bilo od leta 1348 v lasti gospodov Puchheimskih.⁵⁹ Zdi se, da je nižje plemstvo pri zapisovanju urbarjev zaostajalo za višjim plemstvom in cerkvenimi gospodi za približno 100 let, ali nekaj manj. To pa seveda ni splošen pojav – na Bavarskem je ohranjen urbar grofov Falkensteinskih iz leta 1180,⁶⁰ zelo zgodaj, iz zadnje tretjine 13. stoletja, pa je ohranjen tudi urbar čedajske rodbine Longo, ki je imela posest na Tolminskem, v Goriških brdih in v Beneški Sloveniji.⁶¹

Čeprav obstaja možnost, da se je ohranilo manj urbarjev svetnih gospodov, saj so bili arhivi cerkvenih institucij boljši in so bili dokumenti v njih bolj skrbno varovani ter lahko torej na tem področju računamo z večjimi izgubami (v primerjavi s cerkvenimi institucijami),⁶² je mnenje avtorja prispevka, da je nižje plemstvo začelo urbarje zapisovati kasneje. Razlogov za zapoznelo zapisovanje verjetno ne bi bilo smiselno iskati v pomanjkanju ustrezno izobrazjenih ljudi ali v vztrajanju plemstva pri govorjeni besedi. Verjetno je določeno vlogo imela velikost posesti – manjša posest je bolj pregledna in se lažje nadzira, zato se zapisovanje posesti morda ni zdelo nujno potrebno – veliko bolj pomembno pa se zdi, da nižje plemstvo sprva ni zapisovalo posesti, saj je želelo pridobiti posest na račun drugih (prav pred njimi so se z zapisovanjem urbarjev namreč želeli zavarovati deželni knezi in cerkveni gospodje). Relativna statičnost zapisov v zgodnjih urbarjih z relativno malo kasnejšimi pripisi, ki bi nakazovali posodabljanje stanja, daje slutiti, da takšni zapisi niso bili najbolj prikladni za potrebe nižjega plemstva, ki je želelo spremeniti svoje gmotno

⁵⁴ Kos, *Srednjeveški urbarji*, str. X–XI. Dopsch, *Die landesfürstlichen Gesamturbare*.

⁵⁵ Wetzl, *Die Urbare*, str. 113–114.

⁵⁶ Bünz, *Probleme*, str. 49.

⁵⁷ Mell, *Die mittelalterlichen Urbare*, str. 78–83.

⁵⁸ ARS, SI AS 1074/190; ARS, SI AS 1074/48; Poleg teh dveh v Avstrijskem državnem arhivu na Dunaju hranijo še urbarje za gospostvo Turjak za leta 1464, 1482, 1483, 1492, 1499 ter šumberške veje Turjaških za leta 1463 in 1498. Bizjak, *Urbarji srednjega veka*, str. 32 ter Bizjak, *Trije urbarji*, str. 122–123.

⁵⁹ Dopsch, *Die landesfürstlichen Urbare*, str. CCXII, op. 6.

⁶⁰ Bünz, *Probleme*, str. 50.

⁶¹ Bizjak, *Urbarji srednjega veka*, str. 32; Kos, *Srednjeveški urbarji*. Zv. 3., str. 267–281.

⁶² Esch, *Überlieferungs-Chance*, str. 536–538.

stanje. Sprotno dopisovanje posameznih posesti, ki bi jo potencialno lahko pridobilo nižje plemstvo od dinastičnega plemstva ali cerkvenih institucij, očitno ni bilo eden izmed ustaljenih načinov uporabe urbarjev. Zdi se, da so bili urbarji bolj uporabljeni za ohranjanje statusa quo, kot za aktivno pridobivanje nove posesti. V dejstvu, da zgodnji urbarji niso bili najbolj prikladni za doseganje ciljev, ki jih je imelo nižje plemstvo, ter v relativno manjši posesti, ki jo je bilo lažje obvladovati brez pisave, lahko verjetno iščemo razloge, da se zapisovanje posesti nižjemu plemstvu ni zdelo tako nujno kot nekaterim deželnim gospodom in cerkvenim institucijam. Slednje bi tudi razložilo približno stoleten zamik med ohranjenimi urbarji cerkvenih institucij in deželnih knezov ter urbarji nižjega plemstva.

Pragmatično pismenstvo

Tudi nekateri tuji raziskovalci so razloge za nastanek srednjeveških urbarjev iskali na gospodarskem področju. Werner Rösener razloge za povečano zapisovanje išče v gospodarskem razvoju ter strukturnih spremembah zemljiških gospodstev. Po njegovem mnenju lahko razloge za povečano zapisovanje urbarjev očitno povežemo »mit dem Strukturwandel der Grundherrschaften, der Auflösung der Villikationen und dem Übergang zu einem überwiegend Zinsgütersystem«. ⁶³ Werner nadaljuje, da so predaja dominikalne zemlje v zameno za plačilo, vedno večja samostojnost kmetij in nevarnost odtujitve posesti zahtevale bolj natančen nadzor prihodkov in so tako povzročile nastanek zelo detajliranih urbarjev. ⁶⁴

Bünz opozarja, da gospodarski razlogi gotovo niso bili edini razlog za nastanek urbarjev. ⁶⁵ Pri tem navaja primer benediktinskega samostana v Chemnitzu. Tamkajšnji urbar je paleografsko datiran v čas okoli leta 1200. Po mnenju Walterja Schlesingerja bi urbar lahko nastal ob obisku cesarja Friderika II. v Chemnitzu leta 1216. Ob tej priložnosti je bila samostanu potrjena posest, prav tako pa mu je bila vrnjena tista posest, ki jo je samostan izgubil v teku boja za prestol. V tem primeru je imel torej urbar funkcijo zavarovanja posesti, kar nakazuje, da so bili morda tudi drugi urbarji zapisani s podobnimi razlogi. ⁶⁶

Dopsch meni, da so želja po zavarovanju posesti in spremembe v strukturi posesti le posledice globalnih sprememb v družbi. ⁶⁷ Meni, da je bil z razpadom

⁶³ Rösener, *Grundherrschaft im Wandel*, str. 62 sl.

⁶⁴ Prav tam, str. 62 sl.

⁶⁵ Bünz, *Probleme*, str. 57.

⁶⁶ Prav tam, str. 57.

⁶⁷ »Gewiß wurde die Anlegung von Urbaren auch in Österreich – wie sonst in Deutschland – vielfach durch das Bestreben veranlaßt, sich mit Verzeichnung des Besitzes gegen äußere und innere Bedrohung desselben zu schützen, durch Fixierung der Zinse anderseits einer Minderung des Einkommens vorzubeugen. Aber das waren nur Bedürfnisse, wie sie sich als Folge eines großen Umschwunges der sozialen und wirtschaftlichen Entwicklung Deutschlands im 12. Jahrhundert herausgestellt hatten. Der Aufschwung der Ministerialität und der Rückgang der Eigen- (Saalland) Wirtschaft haben, wie bekannt, dazu geführt.« Dopsch, *Die landesfürstlichen Urbare*, str. CCXI.

pridvornega gospostva in razdelitvijo posesti na manjše dele, ki je bila predana v zameno za plačilo dajatev, težji pregled nad bolj številčno posestjo, dajatve pa so bile zelo raznolike glede na velikost in rodovitnost posameznih delov. Prav tako je bila lažja odtujitev posesti, kar naj bi zahtevalo zapis knjig posesti in knjig dajatev – torej urbarjev.⁶⁸ Bünz se v povezavi s tem sprašuje, ali lahko v urbarjih že vidimo računski duh in preračunljivo razumevanje ekonomije ter izpostavi, da bi bilo treba za raziskovanje tega vprašanja analizirati postavitev in način pisanja, ki bi olajšala računanje oz. kvantificiranje dohodkov.⁶⁹

Gotovo je k razvoju urbarjev pripomogla tudi povečana uporaba pisave, ki se je prav v tem času širila po Evropi. Spremenjen odnos do pisave različni avtorji postavljajo v obdobje med 11. in 13. stoletjem.⁷⁰ Pojav je med leti 1986–1999 na univerzi v Münstru preučevala raziskovalna skupina Sonderforschungsbereich 231 *Träger, Felder, Formen pragmatischer Schriftlichkeit im Mittelalter*, ki je v zgodovinopisje vpeljala pojem pragmatičnega pismenstva.⁷¹ Hagen Keller, vodja raziskovalne skupine, pojem pragmatično pismenstvo razume kot »vse oblike uporabe pisave in tekstov, ki služijo neposredno ciljno usmerjenemu delovanju, ali pa tistih, ki želijo s podajanjem znanja usmerjati delovanje drugih«. ⁷² Neposredno ciljno usmerjeno delovanje je širok pojem, ki ga lahko razumemo kot vse početje, ki je del vsakodnevnega življenja in ima neki cilj – največkrat je to zbiranje informacij za lažje upravne ali poslovne odločitve. Mednje štejemo raznovrstne zapise, ki so nastali kot posledica uprave, računske knjige, notarske knjige, vicedomske knjige, fevdne knjige idr. Med tekste, ki želijo usmerjati delovanje drugih, pa lahko štejemo razne pravne knjige, statute, predpise, pravila redov kakor tudi dela, ki želijo izobraziti mladeniča v dobrega plemiča ipd. Pragmatično pismenstvo je koncept, ki je zasnovan zelo široko in ni omejen na specifične vrste besedil, temveč je povezovalni element predvsem funkcija, ki jo opravlja določeno besedilo, oz. nameni, ki jih je imel avtor v mislih, ko se je odločil za zapis določenega besedila. Čeprav lahko opazujemo uporabo pisave v celotnem srednjem veku, se pragmatično pismenstvo v razmerju do predhodnih oblik uporabe pisave loči na tri načine – pisava izgubi svečan pomen in postane preprosto orodje, s katerim človek sedaj obvladuje svoje okolje, uporaba pisave se razširi na praktično vsa področja človeškega življenja, prisotna pa je tudi kvalitetna sprememba, pisava je sedaj namenjena urejanju profanih, tuzemskih zadev, kot so pobiranje davkov, zapisovanje človeških zakonov, popisovanje posesti itd. in ni več namenjena le bogu in doseganju posmrtnega življenja.

⁶⁸ Dopsch, *Die landesfürstlichen Urbare*, str. CCXIII.

⁶⁹ Bünz, *Probleme*, str. 68.

⁷⁰ Keller, *Vom heiligen Buch*, str. 3–4; Stock, *The Implications*, str. 3–87 passim; Clanchy, *From Memory*, passim. Clanchy v celotnem delu predstavi spreminjajoč se odnos do pisave in zapisanega v Angliji med leti 1066 in 1307 ter na več mestih poda mnenje, da je za časa vladanja Edvarda I. (1271–1307) pisna komunikacija postala standarden in sprejemljiv način delovanja.

⁷¹ Nemško – *pragmatische Schriftlichkeit*.

⁷² Keller, *Pragmatische Schriftlichkeit*, str. 1.

Relativno enoten začetek zapisovanja urbarjev v različnih institucijah na obravnavanem področju – najzgodnejši primerki v 11. in 12. stoletju, velika večina urbarjev v ostalih institucijah pa v 13. stoletju –, vsebina ter nameni, ki so jih pri zapisovanju urbarjev imeli takratni ljudje, nakazujejo, da jih lahko razumemo kot pojavno obliko pragmatičnega pismenstva na obravnavanem področju.

Najstarejši urbar freisinške škofije

Željo po zavarovanju posesti lahko opazujemo tudi v naslednjih urbarjih. Kot prvi primer si lahko pogledamo najstarejši urbar freisinške škofije. Urbar iz druge polovice 12. stoletja se je ohranil v kopalni in urbarialni knjigi freisinške škofije (BayHStA HL Freising 4) in obsega deset folijev. Josef Zahn je leta 1861 naredil pregled kopalnih in urbarialnih knjig freisinške škofije, v katerega je vključil tudi dotični urbar.⁷³ Deset let kasneje je besedilo, ki se je nanašalo na takratno avstro-ogrsko posest, objavil v *Fontes rerum Austriacarum*.⁷⁴ Zahn je mnenja, da bi lahko nastanek prvega dela urbarja postavili v težavno obdobje za freisinško škofijo. Meni, da obstoj urbarja nakazuje potrebo, ki jo je lahko izpolnjeval. Fragmentarni značaj, ki naj bi ga nakazovala že vpetost urbarja v kopalno knjigo, kateri prav tako kot urbarju pripisuje zasnovo, ki ni naravnana v prihodnost ter ni urejena glede na pomembnost zapisov, je po njegovem mnenju indic o nastanku urbarja in njegovem namenu. Glede na dejstvo, da je prvi del, ki se nanaša na freisinško posest v današnji Avstriji in Sloveniji, veliko krajši in manj izčrpen kot drugi, bavorski del, zaključí Zahn, da bi ta popis lahko služil kot podlaga za kasnejše raziskave.⁷⁵ Povzemajoč Zahna se temu mnenju pridružuje tudi Blaznik.⁷⁶

Okoliščine nastanka so v veliki meri povezane s problemi, ki jih je freisinška škofija imela s posestmi v današnji Avstriji. Iz virov je moč razbrati, da se je približno v času zapisa urbarja freisinški škof Albert nahajal v novo povzdignjeni vojvodini Avstriji, kjer ne le, da nekateri freisinški vazali niso več izpolnjevali svojih fevdalnih obveznosti, ampak je tudi vojvoda, verjetno zaradi novo pridobljenega *privilegiuma minus*, ki mu je podeljeval oblast nad sodstvom v vojvodini Avstriji,⁷⁷ bremenil freisinške posesti.⁷⁸ V nedatiranem pismu svojemu kapitlju škof Albert opisuje uspešnost svojega početja.⁷⁹ Z veseljem sporoča, da je bil pri vojvodi lepo

⁷³ Josef Zahn, *Die Freisingische*, str. 230–235.

⁷⁴ FRA II 36, str. 12–20. Besedilo o posesti okoli Škofje Loke sta izdala tudi Blaznik in Kos. Blaznik, *Srednjeveški urbarji*. Zv. 4, str. 127–128; Kos, *Gradivo za zgodovino*, št. 410, str. 206–208.

⁷⁵ Zahn, *Die Freisingische*, str. 230–232.

⁷⁶ Blaznik, *Srednjeveški urbarji*. Zv. 4, str. 15.

⁷⁷ *Statuimus quoque, ut nulla magna vel parva persona in eiusdem ducatus regimine sine ducis consensu vel permissione aliquam iusticiam presumat exercere*. MGH DD F I, 1, št. 151, str. 259, v. 27–29.

⁷⁸ Zahn, *Die Freisingische*, str. 232.

⁷⁹ Meichelbeck, *Historia frisingensis* 1,1, str. 372, gl. tudi Meiller, *Regesten zur Geschichte*, str. 46, št. 64.

sprejet, da je ta sprejel vse njegove želje, tako da se jim ni več treba bati, ter da je bil pri večini nepokornih vazalov uspešen, le en se še trdovratno upira. V pismu navaja, da je vojvodi predal majhen davek, ki ga običajno letno pobirajo od svojih podložnikov, a jim ga sedaj ni več uspelo pridobiti,⁸⁰ ter sporoča, da so uredili stanje na področju sodstva⁸¹ in pridobili nazaj odtujena posestva.⁸² Andreas von Meiller je pismo datiral v leto 1164,⁸³ kar vzpostavi naslednje zaporedje dogodkov. Henrik II. je leta 1156 prejel *privilegium minus* in začel uveljavljati svoje nove pravice. Leta 1158 je freisinški škof postal Albert I. in se hitro odločil aktivno urejati aktualne probleme. Že v času škofovanja svojega predhodnika je kot kapiteljski prošt pri izvajanju dolžnosti pogosto nadomeščal škofa in tako gotovo dodobra spoznal stanje škofije.⁸⁴ Da bi dobil pregled nad posestmi svoje škofije, se je odločil za izdelavo popisa posesti – najstarejšega urbarja freisinške škofije. V naslednjih letih je nato, morda s pomočjo novega urbarja, vsekakor pa v pogovorih in pogajanjih, uspešno pridobil pravice in izgubljeno posest od novega avstrijskega vojvode.

Urbar je sestavljen iz kvaternija in septernija, ki sta skupaj zvezana na precej nenavaden način. Namesto zaporedne vezave je bil kvaternij⁸⁵ vezan v septernij. Kvaternij, ki se začne s popisom posesti okoli Škofje Loke (*Noticia bonorum de Lonka*), v takem zaporedju preseka naštevane posesti okoli kraja Oberhummel (*Humblin superius*). Do takšne vezave je prišlo že v 12. stoletju. Na to nakazujejo nekatera imena na spodnjem robu fol. 49. Gre za priče tradicije, zapisane na spodnjem delu fol. 48', za katere je očitno zmanjkalo prostora na fol. 48' in so jih preprosto dopisali v prazen prostor na naslednji strani.⁸⁶ Oba dela se po svoji strukturi kar precej razlikujeta. Kvaternij, ki vsebuje večji del posesti avstrijskega dela urbarja, je veliko bolj sumaren kot preostali – septernij – »bavarski« del. V prvem delu ni moč zaslediti enotne zasnove, saj se zdi, kot da bi na vsakem področju oskrbnik na svoj način povedal, kaj škofija poseduje na njegovem območju. V grobem bi sisteme popisovanja lahko razdelili na tri načine: 1.) pri večjem kraju centru posestva je toliko in toliko dvorov/hub/mlinov, ki plačujejo toliko in toliko dajatev, kot npr. posest okoli Škofje Loke,⁸⁷ 2.) naštevane različnih prejemkov v enem stavku, v obliki *de decem hobis quattuor talenta*, kot npr. pri kraju *Niwenhoven*,⁸⁸ 3.) sistem

⁸⁰ *Nos verò parvum ei de praedictis bonis nostris obtulimus censum, quem annuatim de hominibus nostris et nihil amplius accipiendum impetravimus.* Meichelbeck, *Historia frisingensis* 1,1, str. 372.

⁸¹ *... et si inventi fuerint ibi fures, soli illi tradantur iudicibus, reliqua foris facta officiales nostri iudicabunt.* Meichelbeck, *Historia frisingensis* 1,1, str. 372.

⁸² *Praeterea alia ecclesiae nostrae bona, que longo tempore nobis alienata fuerunt, per ipsum ducem rehabere meruimus, ...* Meichelbeck, *Historia frisingensis* 1,1, str. 372.

⁸³ Meiller, *Regesten zur Geschichte*, str. 46, št. 64.

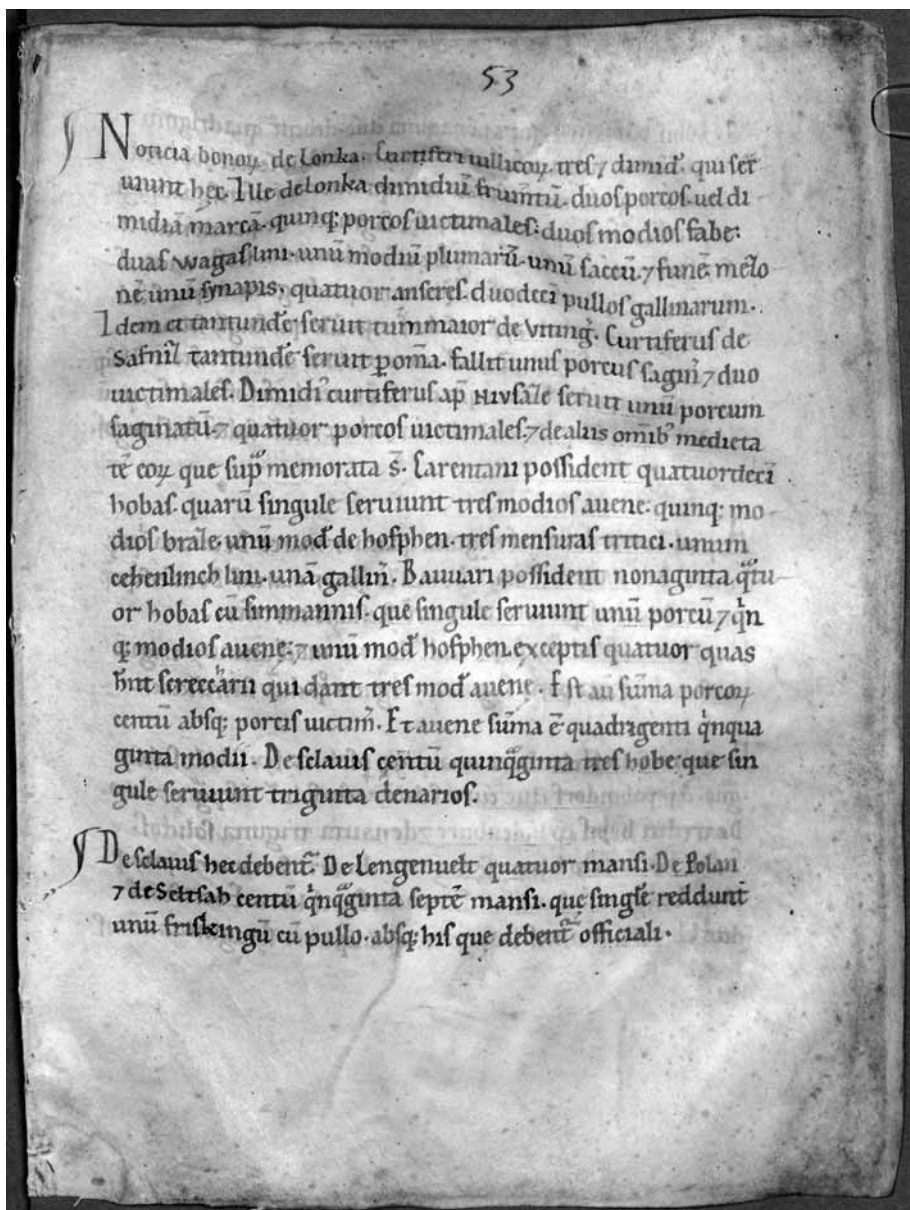
⁸⁴ *Neue deutsche Biographie*, Bd.: 1, Aachen – Behaim, str. 127.

⁸⁵ BayHStA HL Freising 4, fol. 53–56', v digitalni obliki dostopno na: <http://daten.digitaler-sammlungen.de/~db/bsb00009708/images/index.html?id=00009708&nativeno=53>.

⁸⁶ BayHStA HL Freising 4, fol. 49, gl. tudi Zahn, *Die Freisingische*, str. 231; BayHStA HL Freising 4, fol. C. Prim. Blaznik, *Srednjeveški urbarji*. Zv. 4, str. 15. Septernij naj bi originalno imel še prvo stran, ki pa je bila odrezana.

⁸⁷ BayHStA HL Freising 4, fol. 53–fol.53'.

⁸⁸ Prav tam, fol. 54.

Slika 1: Najstarejši urbar freisinške škofije, fol. 53 (BayHStA HL Freising 4, fol. 53).

Abb. 1: Das älteste Urbar des Hochstifts Freising, fol. 53 (BayHStA HL Freising 4, fol. 53).

v kraju je toliko kmetij, vsaka plača toliko in toliko, kot na primer drugi del prvega dela (kvaternij – »avstrijski del«), ki ga je napisala druga roka.⁸⁹ Občasno lahko

⁸⁹ BayHStA HL Freising 4, fol. 55'–fol. 56', v digitalni obliki dostopno na: <http://daten.digital-sammlungen.de/bsb00009708/images/index.html?id=00009708&groesser=&fip=eayaxsqrsxdsydenewqeyasdasdsasxdsydeayaw&no=&seite=124>. Bolj podrobno o različnih rokah, gl. spodaj op. 103, str. 34.

zasledimo seštevke, ki pa so velikokrat napačni, običajno pa se tudi ne nanašajo na celotno posest, ki jo opisuje. Posamezne odstavke, ki so občasno ločeni s spuščeno vrstico, vpelje poseben znak. Le na enem mestu v prvem delu je ta sistem spremenjen – v drugem odstavku na fol. 54⁹⁰ je moč najti znak za odstavek tudi znotraj odstavka, kar je bolj pogosto v drugem (»bavarskem«) delu. Omeniti je treba tudi, da so informacije na delu, ki se nanaša na posest okoli Škofje Loke, podvojene in nekoliko spremenjene, kar je opazil že Kos.⁹¹

Za drugi del, ki se nanaša na pretežno bavarski del posesti, se zdi, da ima nekoliko drugačen sistem. V drugem delu zasledimo sistem, ki na prvi pogled deluje bolj dosledno, saj posamično našteva posest v različnih krajih. Sistem bi lahko podali sledeče – v vasi je dvor, ki plačuje toliko in toliko. Tam je prav tako mans, ki plačuje prav toliko. Običajno lahko najdemo tudi »postavke«, ki imajo podoben sistem kot v prvem delu, s to razliko, da se vedno nanašajo le na en tip posesti, prav tako pa ni nikoli možno zaslediti seštevka vseh dajatev. Za razliko od prvega dela lahko v tem delu zasledimo veliko bolj številčno uporabo znaka za odstavke. Zaznamuje namreč posamezno »postavko«, velikokrat pa se pojavijo tudi na začetku odstavka in nekoliko štrlijo izven levega robu poravnave. Na prvi pogled se zdi, kot da bi lahko vpeljali novi odstavek, a se odstavek preprosto nadaljuje v naslednjo vrstico in tudi tukaj predstavlja le novo »postavko«. Le občasno dejansko zaznamuje povsem nov odstavek.

Že omenjeno nesistematičnost poudarja dejstvo, da pri naštevanju pisec pogosto preskakuje iz enega kraja do drugega in nazaj. Na fol. 49 tako najprej omeni, da so v Ellbachu (*Elchpach*) trije fevdi pastirjev, ki ima vsak 5 krav. Nato našteva posest v Schlierseeju (*Slirse*) in Maxlrainu (*Machsilreine*). Šele nato se vrne nazaj v Ellbach in omeni, da tamkajšnji dvor plačuje v polovičnem obsegu in enega rejenega prašiča.⁹² Ellbach je nato ponovno omenjen na fol. 50', kjer piše, da sta v Ellbachu dva dvora, ki plačujeta v naturalijah.⁹³ Pisec se k Schlierseeju vrne na fol. 49', kjer je omenjeno, da imata dva ribiča tam fevd.⁹⁴ Zanimiva je tudi posest okoli Isena (*Isene*), ki je omenjena na fol. 50, saj lahko tukaj najdemo največje število različnih »postavk«, ki se nanašajo na en kraj, v drugem delu urbarja. V kraju Isen so se nahajale štiri cerkve, trije fevdi in pet mans, ki so vsaka napisana ločeno s svojo »postavko«. Izjema so tri manse, ki so združene v eno.⁹⁵ Isen je nato omenjen še enkrat na fol. 50', kjer je omenjeno, da so tam tri *aree* (področje, ki je namenjeno majhni kmetiji), ki plačujejo 15 denarjev.⁹⁶

⁹⁰ BayHStA HL Freising 4, fol. 54.

⁹¹ Blaznik, *Kolonizacija Poljsanske doline*, str. 71, op. 29. Gl. tudi Blaznik, *Srednjeveški urbarji*. Zv. 4, str. 15.

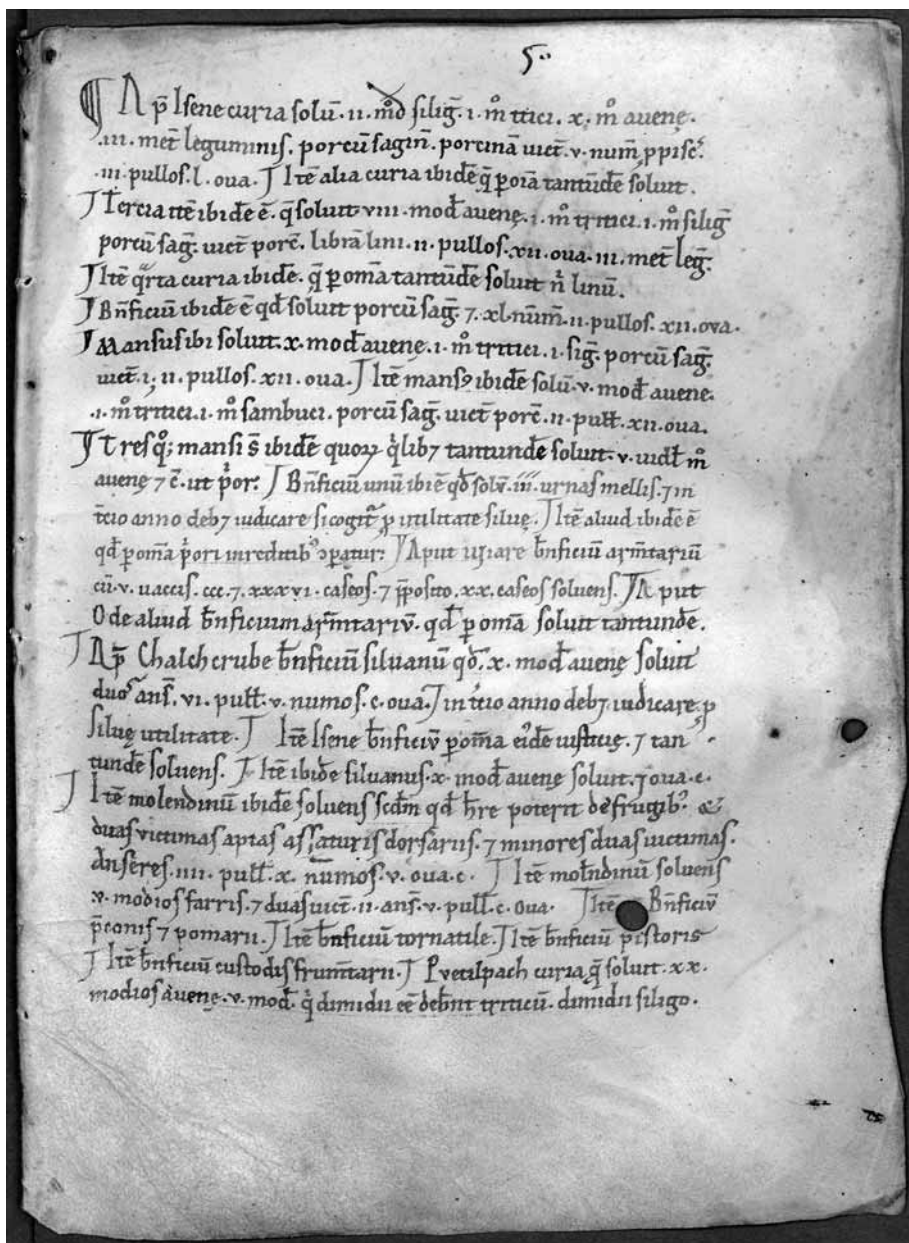
⁹² BayHStA HL Freising 4, fol. 49.

⁹³ Prav tam, fol. 50'.

⁹⁴ Prav tam, fol. 49'.

⁹⁵ BayHStA HL Freising 4, fol. 50, v digitalni obliki dostopno na: <http://daten.digital-sammlungen.de/~db/bsb00009708/images/index.html?id=00009708&nativeno=50>.

⁹⁶ Prav tam, fol. 50'.

Slika 2: Najstarejši urbar freisinske škofije, fol. 50 (BayHStA HL Freising 4, fol. 50).

Abb. 2 Das älteste Urbar des Hochstifts Freising, fol. 50 (BayHStA HL Freising 4, fol. 50).

Zahn je menil, da skopi in sumarni podatki prvega dela gotovo niso bili končni rezultat teh prizadevanj, temveč so bili po njegovem mnenju le osnova za nadaljnje raziskovanje. V nasprotju pa naj bi bolj obsežen in natančnejši del predstavljal kasnejše delo, ki je bilo opravljeno bolj umirjeno in sproščeno. Meni, da »die Abfassung der ersteren eine gelegentliche gewesen [ist], an welche sich der zweite in bequemerer

Ausführlichkeit später, und um doch ein Ganzes zu haben, anschloss.«⁹⁷ Albert bi torej lahko na hitro pridobil sumarne podatke o svojih posestvih, ki jih je nameraval uporabiti v pogajanjih z avstrijskim vojvodo. Po uspešnih pogajanjih pa je morda spoznal uporabno vrednost takšnega pregleda in se odločil za izpopolnjen pregled celotne posesti. Domnevo o kasnejšem nastanku »bavarskega« dela urbarja je potrdil Johann Boegl.⁹⁸ V urbarju se namreč omenja *Felix puer*,⁹⁹ ki ga v virih lahko zasledimo med leti 1180–1212. Zaradi tega Boegl nastanek drugega dela urbarja postavlja okoli leta 1180, torej dobrih 20 let kasneje kot prvi del.

Dvakratno popisovanje posesti bi razložilo dejstvo, da je posest okoli Škofje Loke zapisana kar dvakrat, z različnimi podatki, saj bi lahko kasnejše raziskovanje ugotovilo drugačno stanje (morda zaradi predhodnih napak ali pa že spremenjenega stanja). Zato se postavlja vprašanje, zakaj so zapisali obe stanji, in ne le bolj natančne. Ker se zdi, da je tekst zapisala ena roka, bi razloge morda lahko iskali v nepoznavanju lokalnih razmer s strani pisarja in v relativni tujosti početja, tj. uporabe pisave na tak način. Ker pisar ni imel izkušenj na področju izdelovanja urbarjev, se mu dvojno zapisovanje dajatev ni zdelo čudno. Če gledamo na zapis iz današnje perspektive, se zdi nenavadno dvojno zapisovanje, pisarju v takratnem času pa se je morda zdela vsebina, ki jo je moral prepisati v kodeks, kljub temu pomembna. Prav tako je zanimivo, da je dvojni zapis mogoče najti le pri posesti okoli Škofje Loke. Morda je bilo le tukaj ugotovljeno in sporočeno spremenjeno stanje, drugod pa do večjih odstopanj ni prihajalo.

Blaznik omeni, da se zapis o posestih okoli Škofje Loke ne nanaša na kakršnokoli pisno podlago, temveč da je verjetno nastal po spominu oskrbnika.¹⁰⁰ Na urbar moramo po vsej verjetnosti gledati kot na nov pojav v takratnem okolju. Res je, da se po vsej verjetnosti ni nanašal na kakšne starejše predloge. V kodeksu s signaturo BayHStA HL Freising 6 pa je ohranjen majhen listič, katerega vsebina se ujema z delom urbarja.¹⁰¹ Ohranjen listič lahko razumemo kot osnutek, ki je bil podlaga za končni zapis urbarja.¹⁰² Urbar so namreč zapisale tri roke, ki pa so pisale v zelo kratkem časovnem razmiku.¹⁰³ Predvidevamo lahko, da so torej posebne vizitacije lokalno zbirale podatke, jih zapisale na manjše lističe, ki so bili kasneje

⁹⁷ Zahn, *Die Freisingische*, str. 232–233.

⁹⁸ Boegl, *Das älteste Urbar*, str. 85.

⁹⁹ *Apud Hublin acervus siliginis et acervus avene cedit preposito pro manso Marcelingin, quem habet Felix puer et Heinricho inbeneficiavit.* BayHStA HL Freising 4, fol. 57.

¹⁰⁰ Blaznik, *Srednjeveški urbarji*. Zv. 4, str. 15.

¹⁰¹ BayHStA HL Freising 6, fol. 46–fol. 46', v digitalni obliki dostopno na: <http://daten.digital-sammlungen.de/bsb00003040/images/index.html?id=00003040&groesser=&fip=eayaewqsdaseayaxsfdrxdysdsaswqrseaya&no=1&seite=97>.

¹⁰² Bitterauf, *Die Traditionen*, str. 547, v digitalni obliki dostopno na: <http://daten.digital-sammlungen.de/bsb00004629/images/index.html?id=00004629&groesser=&fip=eayaewqsdaseayaxsfdrxdysdsaswqrseaya&no=1&seite=613>; BayHStA HL Freising 4, fol. 56–fol. 56', v digitalni obliki dostopno na: <http://daten.digital-sammlungen.de/bsb00009708/images/index.html?id=00009708&groesser=&fip=eayaewqsdaseayaxsfdrxdysdsaswqrseaya&no=3&seite=125>.

¹⁰³ Zahn, *Die Freisingische*, str. 231. Prva roka je zapisala posest okoli Škofje Loke (fol. 53) ter vse do fol. 55', druga roka fol. 55'–56', tretja roka pa drugi »bavarski« del (fol. 49–52', fol. 57–58).

uporabljeni pri zapisu urbarja. Neurejeno zaporedje krajev, saj zapisovalec pri popisovanju posesti v drugem delu kar veliko preskakuje iz enega kraja v drugega,¹⁰⁴ nakazuje, da pred zapisovanjem ni prišlo do posebne redakcije. Gledano z današnje perspektive, bi se tako početje zdelo pričakovano, ljudem v tistem času pa se očitno ni zdelo nujno potrebno. Če upoštevamo predpostavko, da je bil urbar zapisan na podlagi notic, kakršna je bila najdena v *Liber censualis* (BayHStA HL Freising 6), takšno početje ne bi bilo posebej naporno. Redakcija pridobljenih podatkov očitno ni bila ena izmed nalog ljudi, ki so bili zadolženi za takšno početje. Urbar je svojo vlogo lahko izpolnjeval tudi brez sistematično urejenega pregleda posesti. Glede na dejstvo, da pa kljub temu lahko najdemo veliko določil, kot so: plačuje prav toliko, v enakem obsegu, ponekod celo samo *item*, se zdi, da je do manjših popravkov le prihajalo. Ne glede na to je čudno, da posamezne vizitacije niso ob vizitiranju kraja zapisale vse posesti, ki je pripadala škofiji v enem kraju. Zdi se, da moramo v najstarejšem ohranjenem freisinškem urbarju videti predvsem prvi poskus popisa posesti s strani freisinške škofije, omenjene nenavadne razporeditve in zapise pa razumeti kot pojavne oblike reševanja problemov s strani uradnikov, ki jim je bila naročena izdelava urbarja in kateri se niso mogli posluževati ustaljenih praks.

Kako so urbar razumeli takratni zapisovalci, lahko razberemo tudi iz kodikološkega konteksta samega urbarja. Vpet je v kodeks skupaj s kopiačno knjigo, v kateri so prepisane tradicije freisinške škofije od začetka 9. stoletja naprej.¹⁰⁵ Za takratne ljudi je imel takšen popis verjetno vsaj podobno funkcijo, kot jo je imela kopiačna knjiga, da so ju skupaj zvezali v kodeks. Mnenje, da je urbar namenjen bolj dokazovanju posedovanja posesti kakor pobiranju dajatev, podpira tudi dejstvo, da se tistih nekaj kasnejših pripisov, ki jih je moč zaslediti v zapisu, bolj nanaša na spremembe posesti, ki so bile izvedene na tem področju, oz. na pravice, ki se nanašajo na to področje.¹⁰⁶ Med njimi lahko najdemo sporazum freisinškega škofa s palatinskim grofom o izpustitvi ujetnikov, ki je imel za posledico predajo nekaj posesti,¹⁰⁷ kratko notico, da škofu pripadajo kmetije okoli kraja *Rudenich*,¹⁰⁸ kakor tudi nekaj zapisov o določenih podložnikih.¹⁰⁹ Zdi se torej, da je bilo bolj važno zapisati spremembe oz. stanje posesti, kot pa na tej stopnji uporabljati urbarje za pobiranje raznovrstnih dajatev. Prav tako lahko tudi na koncu popisa posesti okoli Enzersdorfa (*Encinesdorf*) zasledimo povzetek vseh kmetij, dvorov, fevdov idr., ki se nahajajo na tem gospostvu. Sporadično lahko tudi v drugem delu urbarja zasledimo zapise o posesti, ki ne navajajo nikakršnih dajatev ali dolžnosti. Nekateri se nanašajo na predhodno postavko, tako da moramo razumeti zapis v smislu, da enako plačuje tudi naslednja enota, za veliko izmed njih pa tega ne moremo trditi.¹¹⁰

¹⁰⁴ Gl. zgoraj, str. 32.

¹⁰⁵ Vsi ohranjeni urbarji iz 12. stoletja na obravnavanem področju so bili vpeti ali zapisani v tradicijske knjige. Gl. zgoraj str. 24 in Wetzel, *Die Urbare*, str. 31–32, 62–63, 71–74, 80–81.

¹⁰⁶ Gl. BayHStA HL Freising 4, fol. 51, 51', 56', 57, 58, v digitalni obliki dostopno na: <http://daten.digital-e-sammlungen.de/~db/bsb00009708/images/index.html?id=00009708&nativeno=51>.

¹⁰⁷ Prav tam, fol. 56'–57.

¹⁰⁸ Prav tam, fol. 58.

¹⁰⁹ Prav tam, fol. 51, 58.

¹¹⁰ Prav tam, fol. 49 – *Apud Elchpach tria beneficia sunt armentaria singula cum Vvaccis; fol. 49' – Slierse sunt duo piscatores quorum beneficium ibidem est; Alchkingin beneficia VI*

V urbarju lahko najdemo tudi nekaj zanimivih določil, ki niso točno vezana na prejemke dotičnih posesti. Med drugim določilo, da morajo plačevati denar za pobiranje konjskih fig,¹¹¹ da morajo nekatera posestva plačevati za uporabo gozdu,¹¹² kakor tudi nekatera druga raznovrstna določila oz. pravice.¹¹³

Kaj lahko na podlagi tega povemo o sami uporabi urbarja? Že na prvi pogled se zdi, da sam urbar ni bil najbolj primeren za uporabo v vsakodnevne namene, saj bi bilo iskanje po kodeksu, ki nima ne naslovov ne posebej izoblikovanih odstavkov oz. kakršnihkoli drugih pripomočkov, precej težko. Dejstvo, da, predvsem v drugem, vendar tudi v prvem delu, pisec precej skače z enega konca na drugega, gotovo otežuje kakršnokoli uporabo v redne namene. Zaradi tega lahko razumemo najstarejši urbar bolj kot popis posesti, ki je morda imel namen zavarovanja posesti, kakor pripomoček pri pobiranju dajatev.

Zanimiv vpogled v razmišljanje in miselno stanje škofa Alberta je tudi eden izmed zadnjih stavkov v njegovem pismu kapitlju po pogajanjih z avstrijskim vojvodo – *Hec ideo vobis scripsimus, ut in exemplum successoribus nostris relinquatur, ut et ipsi eandem gratiam impetrare non negligant*.¹¹⁴ Zdi se mu torej pomembno, da pisno sporoči svojemu kapitlju svoje uspehe in jih tako ohrani kot zgled za svoje naslednike. Pisava je torej gotovo bila razumljena kot poseben medij, ki lahko ovekoveči dejanja, medij, s pomočjo katerega se ustvarja tradicija, medija torej, kamor so bile zapisane pomembne, in ne kar vsakodnevne stvari. Prav to razmišljanje nam morda lahko dodatno osvetli razlog za zapis najstarejšega urbarja na področju vzhodnih Alp. Če je zapisana celotna posest freisinške škofije, je veliko težje, tudi nenamerno, kar tako izgubiti posest, saj je bila zabeležena s pomočjo pravega medija. Prav tako jo lahko človek v prihodnje poišče, če želi najti morebitno izgubljeno posest. Takšnemu pregledu nad posestjo je služil najstarejši urbar freisinške škofije.

Da se je škof Albert dodobra zavedal še kako resne nevarnosti odvzemanja posesti s strani plemstva in odvetnikov, kaže tudi sporazum med škofom Albertom in Henrikom Priškim mlajšim, ki je bil prav tako zapisan v urbar.¹¹⁵ V njem se je Henrik Priški zavezal, da ne bo odvetništva nad gospostvom Katsch nikoli predal naprej kot fevd oz. da ne bo nikoli nastavil pododvetnikov brez škofove odobritve. V primeru, da bi storil kaj v nasprotju s tem razglasom, pa pripade odvetništvo

sunt; Turfchirchin parrochi; fol. 51 – Tria beneficia sunt ibidem armentaria; Sex beneficia sunt ibi ad VI nautas; fol. 51' – pastoralitas item est ibidem; Pastorale beneficium est ibi; Item aliud armentum est ibidem; fol. 52 – Sagena est Asinhusin cum duobus piscatoribus; Duo beneficia piscatoribus sunt ibi; In palude beneficium; fol. 52' – Beneficium pastorale; Beneficium praeconis; fol. 57 – Duo quoque piscatores ibi; fol. 57' – Beneficium frunitarii ibidem; Item beneficium trium piscatorum; Beneficium praeconis; Duo beneficia ad farbos lignorum; Beneficium custodi silve; Beneficium custodis segetum.

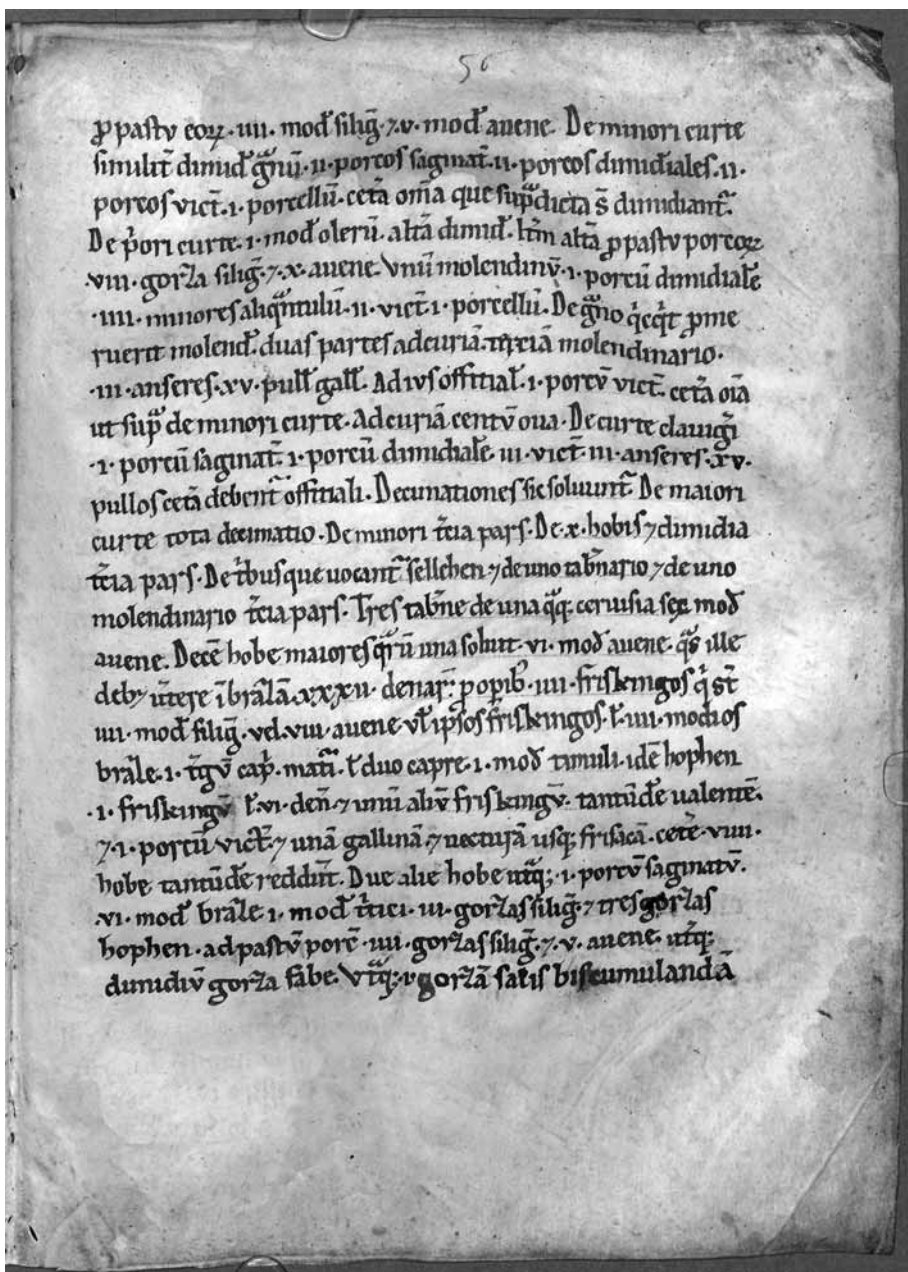
¹¹¹ BayHStA HL Freising 4, fol. 55.

¹¹² Prav tam, fol. 50.

¹¹³ Npr. BayHStA HL Freising 4, fol. 55; BayHStA HL Freising 4, fol. 55'.

¹¹⁴ Meichelbeck, *Historia frisingensis* 1,1, str. 372, gl. tudi Meiller, *Regesten zur Geschichte*, str. 46, št. 64.

¹¹⁵ BayHStA HL Freising 4, fol. 56', v digitalni obliki dostopno na: <http://daten.digitaler-sammlung.de/bsb00009708/images/index.html?id=00009708&groesser=&fip=eayawqsdas eayaxsfsdrxdsdaswqreaya&no=2&seite=126>. Brunner, *Die steirische Herrschaft*, str. 342.

Slika 3: Najstarejši urbar freisinske škofije, fol. 56 (BayHStA HL Freising, fol. 56).

Abb. 3: Das älteste Urbar des Hochstifts Freising, fol. 56 (BayHStA HL Freising, fol. 56).

nazaj v roke škofa. Poskus je bil sicer neuspešen, saj je njihovim naslednikom Stubenberškim uspelo vzpostaviti samostojno in ločeno gospodstvo Katsch,¹¹⁶ ne glede na to pa nam prikaže izjemno skrb za posest škofa Alberta.

¹¹⁶ Brunner, *Die steierische Herrschaft*, str. 342–343

Dodatna motivacija za zapis bi bil lahko tudi požar, ki je izbruhnil 5. aprila 1159 in je zajel poslopja škofije.¹¹⁷ V virih sicer razumljivo ni moč najti podatkov o izgubljenih dokumentih, Rahewin in Konrad zakristan pa poročata o obsežni škodi predvsem na zgradbah. Joachim Wild meni, da bi ta dogodek ter seveda tudi uničujoči madžarski vpadi lahko bili vzrok za izgubo nekaterih najstarejših listin freisinške škofije in kapitlja.¹¹⁸ Izguba oz. le grožnja izgube dragocenih dokumentov bi gotovo lahko pripomogla k odločitvi škofa o zapisu posesti škofije.

Najstarejši urbar freisinške škofije ni le najstarejši ohranjeni urbar škofije, temveč lahko iz vsebine zapisa sklepamo, da je šlo za novo obliko dokumenta. Uradniki, ki jim je bila zaupana naloga, se niso mogli nasloniti na kakršnokoli predlogo, tako da so probleme, s katerimi so bili soočeni, reševali po svojih najboljših močeh. Razlogi za zapis prvega urbarja škofije so bili nekoliko drugačni, kot jih lahko zasledimo pri zapisu kasnejših urbarjev. Namembnost urbarja se lepo odraža v obliki in vsebini, ki se iz današnje perspektive morda zdita nesistematična. Način zapisa, ki ne omogoča hitrega iskanja, raztresenost zapisov iz enega kraja ter podvojeni zapisi nekaterih podatkov nakazujejo, da urbar ni bil najboljši pripomoček za administrativno uporabo. Kot razlog za zapis se zato ponuja predvsem zavarovanje posesti. Nevarnost so predstavljali tako višje plemstvo v obliki avstrijskega vojvode, kakor tudi ministeriali, ki so se želeli polastiti posesti, ter naravne nesreče, ki bi lahko uničile dokaze o lastništvu. Škof se je reševanja problemov, s katerimi je bil soočen, lotil na nove in inovativne načine. Nastal je urbar, zapis katerega lahko razumemo kot poskus reševanja ogroženosti škofijske posesti.

Deželnoknežji urbarji za Spodnjo in Zgornjo Avstrijo

Do danes so se ohranili trije rokopisi, ki vsebujejo deželnoknežje urbarje za Zgornjo in Spodnjo Avstrijo: rokopis O,¹¹⁹ rokopis H¹²⁰ in rokopis W.¹²¹ Prvega lahko datiramo v drugo polovico 13. stoletja,¹²² drugega v konec 13. stoletja,¹²³ zadnjega pa v prvo polovico 14. stoletja,¹²⁴ torej v obdobje vladavine prvih Habsburžanov na omenjenem področju.

Dopsch meni, da sta starejša dva urbarja v večji meri prepisa še starejših urbarjev, ki se niso ohranili, ter na podlagi primerjave rokopisov ugotavlja, da sta konec 13. stoletja, torej v času zapisa najstarejših ohranjenih dveh rokopisov,

¹¹⁷ Wild, *Zur Geschichte*, str. 116.

¹¹⁸ Prav tam, str. 116–117.

¹¹⁹ AT-OESTA/HHStA HS R 242, v digitalni obliki dostopno na: <http://www.archivinformationssystem.at/bild.aspx?VEID=12222&DEID=10&SQNZNR=1>; Za opis gl. Dopsch, *Die landesfürstlichen Urbare*, str. XI–XVI.

¹²⁰ ÖNB, Cod. 543 Han. Za opis gl. Dopsch, *Die landesfürstlichen Urbare*, str. XVI–XXXI.

¹²¹ ÖNB, Cod. 2712 Han. Za opis gl. Dopsch, *Die landesfürstlichen Urbare*, str. XXXI–XXXIV.

¹²² Dopsch, *Die landesfürstlichen Urbare*, str. XXII.

¹²³ Prav tam, str. XVII–XVIII.

¹²⁴ Prav tam, str. XXII.

obstajala dva urbarja, ki sta nastala še v času zadnjih Babenberžanov.¹²⁵ Prvi je bil dokončan do leta 1230, drugi pa je bil dopolnjen še v času vojvode Friderika II. Bojevitiga (1230–1246) in Otokarja II. Přemysla; rokopis O predstavlja vesten prepis slednjega. Zapisovalec rokopisa H pa je imel na voljo oba starejša urbarja, torej predlogo rokopisa O kakor tudi drug, starejši, neohranjen urbar. Kot predloga za rokopis H je bil za večji del uporabljen starejši urbar iz časa Leopolda VI. (1198–1230). Poleg tega je bila ponekod uporabljena tudi predloga rokopisa O; na nekaterih mestih celo prepisana v celoti. V rokopisu je zaznati tudi kasnejšo redakcijo, ki prikazuje stanje posesti iz časa Habsburžanov. Le-ta pa je omejena večinoma le na manjši del, in sicer na področje severno od Donave.¹²⁶

Dopsch na podlagi nekaterih zapisov v obeh rokopisih poda previdno mnenje, da obstaja možnost, da bi lahko obstajal še starejši urbar, napisan v času vojvode Leopolda V. (1177–1194).¹²⁷ Če je njegova domneva pravilna, bi urbar veljal kot zelo zgodnji urbar svetnega zemljiškega gospoda. Za primerjavo lahko navedemo urbar grofov Falkensteinskih, ki je datiran v leto 1180,¹²⁸ in velja za zelo zgoden primer urbarja svetnih zemljiških gospodov. Verjetno je zgolj naključje, da bi tako zgoden urbar dal zapisati sin Henrika II., h kateremu se je odpravil freisinški škof Albert za obnovitev pravic njegove škofije, pred tem pa je dal zapisati najstarejši urbar freisinške škofije.¹²⁹ V sedmem desetletju 12. stoletja je bil Leopold V. še otrok, star le nekaj let, tako da dogodek verjetno ni imel večjega vpliva. Obstaja pa drug dogodek, ki bi ga lahko razumeli kot povod za zapis. Leta 1192 je v skladu z Georgenberškim privilegijem po smrti Otokarja IV. iz dinastije Traungaucev vojvodina Štajerska pripadla Babenberžanom – vojvodi Leopoldu V. in njegovemu sinu Frideriku I. (1194–1198).¹³⁰ Teritorij vojvodine Štajerske je takrat obsegal tudi področja, ki so kasneje prešla v Spodnjo in Zgornjo Avstrijo. Predpostavljamo lahko, da se je vojvodi zdelo smiselno sestaviti pregled nad novo pridobljenimi posesti. Tudi tukaj lahko vidimo nenavaden dogodek, ki je bil povod za zapis urbarja. Želel je utrditi svojo oblast, pri tem pa je kot orodje uporabil pisavo. Naročil je izdelavo urbarja, ki je tudi simbolično dokazovala njegovo oblast na tem področju.

Tudi za zapis urbarjev zadnjih Babenberžanov lahko najdemo politični razlog. Kot enega izmed možnih razlogov za nastanek popisa deželno knežjega posestva v Avstriji navaja Dopsch mnenje, da »... die umfassende Verzeichnung des landesherrlichen Besitzes war guten Teils [...] durch das Bestreben mitbestimmt, dieses Gut vor äußerer Bedrohung zu wahren, Besitzentziehungen und widerrechtliche Inanspruchnahme hintanzuhalten.«¹³¹ V času zadnjih let vojvode Leopolda VI. ter v času vladanja vojvode Friderika II. Bojevitiga, v tridesetih letih 13. stoletja, v času torej, v katerem so bile zapisane zgoraj omenjene predloge za ohranjene rokopise, je namreč potekala

¹²⁵ Dopsch, *Die landesfürstlichen Urbare*, str. XXXV–LIV.

¹²⁶ Prav tam, str. LIV.

¹²⁷ Prav tam, str. LIV–LV.

¹²⁸ Bünz, *Probleme*, str. 50. Gl. tudi Noichl, *Codex Falkensteinensis*.

¹²⁹ Gl. zgoraj, str. 29–30.

¹³⁰ Spreitzhofer, *Georgenberger Handfeste*, str. 22–36 in 81–83.

¹³¹ Dopsch, *Die landesfürstlichen Urbare*, str. CCXVII.

revindikacija izgubljene posesti.¹³² Na to nakazujejo nekateri zapisi v samem rokopisu O, ki jih lahko postavimo v čas vojvode Friderika II. Bojevitega,¹³³ v urbarju pa lahko najdemo tudi seznam protipravno odvzetih posesti.¹³⁴ Nekatere manj direktne opise lahko postavimo tudi v čas vojvode Leopolda VI.¹³⁵

Vsem opisom je skupno, da kot akterji nastopajo ministeriali, ki so se polastili deželnoknežje posesti oz. pravic, ki se nanašajo na to posest – v veliko primerih so si prilastili tudi odvetniške pravice, ki so pripadale deželnemu knezu, že za časa vojvode Leopolda VI. pa so se protipravno polastili tudi cerkvene posesti. Očitno se je torej zgodila ciljna revindikacija posesti, ki je bila uperjena proti ministerialom. Tako Leopold VI. kakor Friderik II. Bojeviti sta namreč vodila specifično politiko, v kateri sta se oprla na viteze in meščanstvo, uperjena pa je bila prav proti ministerialom. Njen namen je bila utrditev deželnoknežje oblasti. Način in energija, s katero sta zadnja dva Babenberžana zasledovala svoje cilje, sta pripeljala do sporov z ministeriali. Že ob nastopu oblasti je moral Friderik II. Bojeviti zatreti upor pod vodstvom Kueneringov, predvsem pa leta 1236, ko so ministeriali izkoristili težak položaj, v katerem se je znašel vojvoda Friderik II. Bojeviti, za utrditev svojega položaja. Ena izmed točk obtožbe, s katero je cesar Friderik II. avstrijskega vojvodo izključil iz pravnega reda, so bile prav pritožbe ministerialov glede ravnanja deželnega kneza proti njim. V središču tega spora sta bila očitno izoblikovanje in povečevanje deželnoknežje oblasti. Nastale urbarje lahko tako vidimo kot eno izmed orodij v tem boju.¹³⁶ Dopsch meni, da ni naključno, da so se prav vsi največji tvorci in pospeševalci deželnoknežje oblasti odločili za uporabo urbarjev (Friderik II. Bojeviti je ustvaril nov urbar, Otokar II. Přemysl je nadaljeval uporabo starejšega urbarja, Albrecht I. Habsburški pa je prepisoval in dopolnjeval omenjeni starejši urbar) ter da lahko prav v času njihovih vladanj vedno opazimo upore ministerialov.¹³⁷

Tudi zapise iz časa Otokarja II. Přemysla in Albrehta I. lahko namreč postavimo v podobne razmere. Otokar, ki se mu je po smrti vojvode Friderika II. Bojevitega uspelo uveljaviti kot vojvoda Avstrije, je moral sprva urediti stanje in utrditi svojo oblast. V petdesetih letih 13. stoletja se je do ministerialov vedel precej popustljivo, po zmagi nad Madžari (1260) pa se je počutil dovolj močnega, da je na račun ministerialov bolj strogo začel uveljavljati deželnoknežjo oblast in pravice. Ministeriali, ki so izkoristili negotovo stanje in boj za deželo po smrti zadnjega Babenberžana,

¹³² Dopsch, *Die landesfürstlichen Urbare*, str. CCXVII.

¹³³ Npr. *Sed modo addicte sunt duci*. Dopsch, *Die landesfürstlichen Urbare*, str. 73, št. 300; *Castrum Aychperch ... addictum est duci...* Dopsch, *Die landesfürstlichen Urbare*, str. 84, št. 333.

¹³⁴ *Item obligationes villarum aliarum et nota istos, qui quasdam detinent indebite et sine iure*. Dopsch, *Die landesfürstlichen Urbare*, str. 81, št. 325 sl.

¹³⁵ Npr. *In Dunnevurt 2 beneficia solvunt ½ tal. et 12 caseos; et dominus Otto de Ramsperch tenet ea violenter*. Dopsch, *Die landesfürstlichen Urbare*, str. 56, št. 219; *In Schonpuhel curia villicalis et 2 beneficia et area et piscina, que dominus Otto de Ramsperch tenet violenter*. Dopsch, *Die landesfürstlichen Urbare*, str. 60, št. 239; *Hezlo de Wartpurch accipit decimam Chirchperg violenter estimatam ad 8 mod.* Dopsch, *Die landesfürstlichen Urbare*, str. 104, št. 100.

¹³⁶ Dopsch, *Die landesfürstlichen Urbare*, str. CCXVII–CCXXI.

¹³⁷ Prav tam, str. CCXXI.

so se polastili posesti in pravic, za katere niso imeli pravne podlage. Če je deželni knez želel povečati svojo moč, je moral omejiti njihovo moč. Izredno pomembna za deželnoknežjo oblast je bila pravica gradnje utrd in gradov. V urbarju lahko med različnimi dodatki iz časa Otokarja najdemo prav seznam gradov, ki so bili protipravno zgrajeni po smrti vojvode Friderika II. Bojevitega.¹³⁸ Dopsch meni, da lahko spremembo v notranji politiki Otokarja postavimo v sredo šestdesetih let 13. stoletja.¹³⁹ Iz tega časa so ohranjeni tudi drugi viri, ki nakazujejo, da je začel z rušenjem plemiških gradov.¹⁴⁰ Porušil je lahko le protipravno zgrajene gradove, za to pa je moral imeti pravno podlago. Da je lahko ugotovil, kateri gradovi so zgrajeni protipravno oz. katera posest je bila odvzeta protipravno, pa si je moral ustvariti pregled posesti. Dopsch meni, da bi lahko prav v povezavi s tem iskali razloge za zapise v starem babenberškem urbarju, ki jih lahko datiramo v Otokarjev čas.¹⁴¹

Da se je Otokar tudi dejansko odločil za popis posesti, nakazuje tudi listina, s katero je Otokar leta 1258 potrdil odločitev njegovega pisarja Henrika glede posesti pri Sv. Petru. V ohranjeni listini je prepisana listina Henrika, v kateri omenja, da ga je Otokar pooblastil, *ut possessiones ipsius distractas et dissipatas in vnum redigerem et reformarem*.¹⁴² Henrik naj bi preveril zahteve, ki jih je opat Seitenstetna imel do določene posesti, a ker se mu niso zdele upravičene, je posest zapisal med ostale prihodke svojega gospoda.¹⁴³ Dopsch meni, da bi bili lahko zapisi, ki jih je moč najti v dotičnem urbarju, prav produkt obsežne revizije, ki jo je Otokar izpeljal v sklopu povečevanja deželnoknežje oblasti in ki jo omenja njegov pisar Henrik.¹⁴⁴

Otokar je očitno prišel v posest urbarja dinastije Babenberžanov, saj lahko nekatere že omenjene pripise postavimo v obdobje njegove vladavine. Dejstvo, da so takratno spremenjeno stanje oz. dodatke zapisovali kar v star urbar, je pomembno. Urbar je sicer gotovo vseboval popis večine, če ne kar vse, stare posesti, ki jo je sedaj zahteval Otokar. Kot tak je bil gotovo odličen pripomoček za ugotavljanje obsega posesti, ki jo je zahteval kot novi vojvoda. Če bi urbar predstavljal le preprost zapis posesti, bi dodatke lahko zapisali na katerikoli kos pergamenta. Odločili so se za zapis v stari urbar, saj je bila tako navezava na predhodno dinastijo bolj izrazita. Preprostemu zapisu so dodali simbolični pomen. Poleg zapisovanja posesti in prihodkov, ki jih je zahteval deželni knez, so z vpisom v star urbar želeli ustvariti navezavo na tradicijo in kontinuiteto vladarskih hiš. Omejevanje protipravno uzurpirane moči plemstva je bilo nujno za izgrajevanje deželnoknežje oblasti. To je vodilo v konflikt z ministeriali in imelo za posledico upore, ki so se zgodili tako v Avstriji (1265) kot na Štajerskem (1268), pri obeh dogodkih pa lahko neposredno pred tem najdemo uporabo pisave oz. nastanek urbarja.¹⁴⁵

¹³⁸ *Item castra, que indebite edificata sunt post mortem ducis Fridrici*. Dopsch, *Die landesfürstlichen Urbare*, str. 131.

¹³⁹ Dopsch, *Beiträge zur Geschichte*, str. 465–466.

¹⁴⁰ Prav tam, str. 466.

¹⁴¹ Prav tam, str. 466–467.

¹⁴² FRA II 33, št. 51, str. 61.

¹⁴³ Gl. tudi Dopsch, *Beiträge zur Geschichte*, str. 465.

¹⁴⁴ Prav tam, str. 465.

¹⁴⁵ Prav tam, str. 468 sl.

Nestabilne razmere, ki jih lahko zasledimo tudi v zapisih v urbarju,¹⁴⁶ so se nadaljevale. Otokar II. Přemysl si je z babenberško ter spanheimsko dediščino kakor tudi z nekaterimi drugimi teritorialnimi pridobitvami izoblikoval mogočno tvorbo, nevarnosti katere so se zavedali tudi takratni volilni knezi. Slednji so se odločili, da za nemškega kralja izvolijo Rudolfa I. Habsburškega, ki mu je z njihovo pomočjo uspelo izničiti pridobitve Otokarja. Češki kralj se je podredil in prepustil novemu nemškemu kralju vse nečeške dežele. A že leta 1278 se je uprl, tokrat z orožjem. Volilni knezi v tem primeru niso bili več zainteresirani za pomoč Rudolfu, ki je za boj proti Otokarju na svojo stran pridobil vse njegove nasprotnike, med drugim madžarskega kralja, cerkev in nezadovoljno plemstvo. V bitki na Moravskem polju (*Marchfeld*) je Otokar umrl, Rudolf pa je začel s pripravljanjem oblasti za svoja sinova na tem področju. Naslednja tri leta se je neprekinjeno zadrževal na jugovzhodu cesarstva. Zavedal se je pomena plemstva in meščanstva za doseg svojega cilja, zato je do njih postopal zelo previdno. Izdal je veliko privilegijev in v veliki meri izničil delo Otokarja na področju deželnoknežje oblasti. Leta 1281 je zapustil ta prostor in kot cesarskega namestnika imenoval svojega sina Albrehta.¹⁴⁷

Že naslednje leto je Rudolf od knezov dosegel priznanje svojih sinov Albrehta in Rudolfa kot avstrijski vojvodi, leta 1283 pa je bil Albrecht na prošnjo lokalnega plemstva imenovan kot edini vojvoda. Kot poroča avstrijska rimana kronika, je bilo veliko ljudi prepričanih, da se bo novega vojvodo dalo zlahka voditi.¹⁴⁸ Izkazalo se je prav obratno; odigral je odločilno vlogo pri izoblikovanju močne deželnoknežje oblasti. Tudi on si je moral zagotoviti materialne temelje, če je želel utrditi svojo oblast. Ponovno je bila pomembna pravica do gradnje gradov, saj so ti predstavljali najboljše sredstvo za odpor proti deželnemu knezu. Ohranjena so pisma, ki poročajo o plačevanju odškodnine za takšne gradove,¹⁴⁹ prav tako pa vemo tudi, da je bilo kar nekaj gradov porušenih.¹⁵⁰ Zanimiva je zgodba Konrada Sumerajškega, ki se je v boju med Rudolfom in Otokarjem postavil na stran Habsburžanov in je bil za svoje usluge nagraden z deželnoknežjimi gradovi. Od Konrada je bila nato kasneje zahtevana izročitev gradov. Slednji se je temu uprl in Albrecht je proti njemu postopal z orožjem.¹⁵¹ Albrecht prav tako ni več potrjeval pravic plemstva in meščanstva, ki so jih pridobili od Rudolfa.¹⁵² Že od zgodnjih let vladavine lahko opazamo revindikacijo posesti. Pomembna za njegovo politiko je bila tudi cerkvena posest. Rudolf je Albrechtu s spretno politiko pridobil cerkvene fevde sosednjih škofij v Salzburgu, Passauu, Regensburgu, Freisingu in Bambergu, kasneje pa si je Albrecht prizadeval pridobiti tudi nadzor nad dobičkonosnimi in vplivnimi

¹⁴⁶ Porušeni mlini, obrati, ki ne obratujejo, polja in vinogradi neobdelani in opusteli, protipravno zgrajeni gradovi, ministeriali, ki so si polastili posesti in pravice deželnega kneza, itd. Dopsch, *Beiträge zur Geschichte*, str. 460.

¹⁴⁷ Dopsch, *Die Bedeutung*, str. 241–256; Dopsch, *Ein antihabsburgischer Fürstenbund*, str. 600–638.

¹⁴⁸ MGH Dt. Chron. 5,1, str. 523, v. 40235sl.

¹⁴⁹ Dopsch, *Die Bedeutung*, str. 248.

¹⁵⁰ Prav tam, str. 249.

¹⁵¹ Prav tam, str. 250.

¹⁵² Prav tam, str. 250.

odvetniškimi pravicami nad posestjo samostanov.¹⁵³ Dopsch meni, da lahko upore, ki so se na njegovih posestih razširili v zadnjem desetletju 13. stoletja, razumemo kot nezadovoljstvo plemstva z Albrechtovo politiko. Slednji so se povezali z raznovrstnimi interesi Albrechtovih sosedov (med njimi salzburškega nadškofa in oglejskega patriarha, katerima naj bi bile s strani novih deželnih knezov kratene pravice), kar je pripeljalo do velikega upora proti vojvodovi oblasti.¹⁵⁴

Prav v ta čas Dopsch na podlagi analize ohranjenih rokopisov postavlja zapis omenjenih urbarjev.¹⁵⁵ Tako kot Otokar se je torej tudi Albrecht odločil za krepitev deželnoknežje oblasti, kot eden izmed pripomočkov pa mu je služila prav pisava. Nedvomno sta bila ob zapisu zgornjih dveh rokopisov na voljo oba stara urbarja, ki sta služila kot osnova oz. bila kar v celoti prepisana. Tudi v tem primeru je urbar gotovo služil kot najboljše izhodišče za pregled nad celotno posestjo. Dopsch meni, da je bil pisec rokopisa O, ki je direkten prepis starega babenberškega urbarja, nekdo, ki ni poznal lokalnih razmer, ter po možnosti tudi drugače ni bil zelo strokovno podkovan, saj je poleg slabega prepisa imen mogoče zaznati tudi slabe prepise nekaterih drugih pojmov.¹⁵⁶ Albrecht je iz habsburških posesti s seboj pripeljal kar nekaj zvestih ljudi, ki so mu služili kot dobri svetovalci, saj niso imeli povezav z lokalnimi interesi.¹⁵⁷ Morda bi pisca tega rokopisa lahko iskali med katerimi izmed teh ljudi. Albrecht se ni odločil za čisto nov urbar, temveč si je za osnovo izbral stari babenberški urbar. Gotovo tudi tukaj ne gre za naključje, temveč lahko v tem vidimo navezavo na tradicijo babenberške oblasti, namen katere je bilo povečanje legitimnosti nove dinastije kot deželnih knezov. Franz-Reiner Erkens je na podlagi analize areng kraljevih listin ugotovil, da se je po dolgem postanku Rudolfa na tem prostoru spremenila listinska praksa. Oblikovno in stilistično se je navezovala na pozno štaufovske zglede. Povezava s štaufovsko tradicijo naj bi Rudolfovemu položaju kot kralju prinesla dodatno legitimnost.¹⁵⁸

V rokopisu lahko najdemo veliko opisov, ki se ne nanašajo neposredno na prihodke. Opisana so opustela polja, uničeni vinogradi in porušeni gradovi. Pogosto lahko najdemo tudi opise posesti, od katere se ne pobirajo nikakršne dajatve. Osrednji namen ni bilo le popisovanje prihodkov, temveč so v krajih, kjer je deželni knez imel posest, popisali vse, kar so videli med preverjanjem podatkov na licu mesta. Pri kraju Ederding (*Etretingen*) lahko tako zasledimo naslednji vnos: *Molendinum iacet desolatum et non solvit et omnis apparatus et alia instrumenta molendini sunt ibidem*.¹⁵⁹ Naletimo lahko tudi na zapise, ki opisujejo zastavljeno posest. Poleg običajnih vpisov o dajatvah posameznih fevdov, vasi, pravic ali celo uporabe pašnikov in travnikov, lahko zasledimo tudi zapise o desetini, odvetniških pravicah,

¹⁵³ Dopsch, *Die Bedeutung*, str. 247 sl.

¹⁵⁴ Dopsch, *Die Bedeutung*, str. 241–256; Dopsch, *Ein antihabsburgischer Fürstenbund*, str. 600–638.

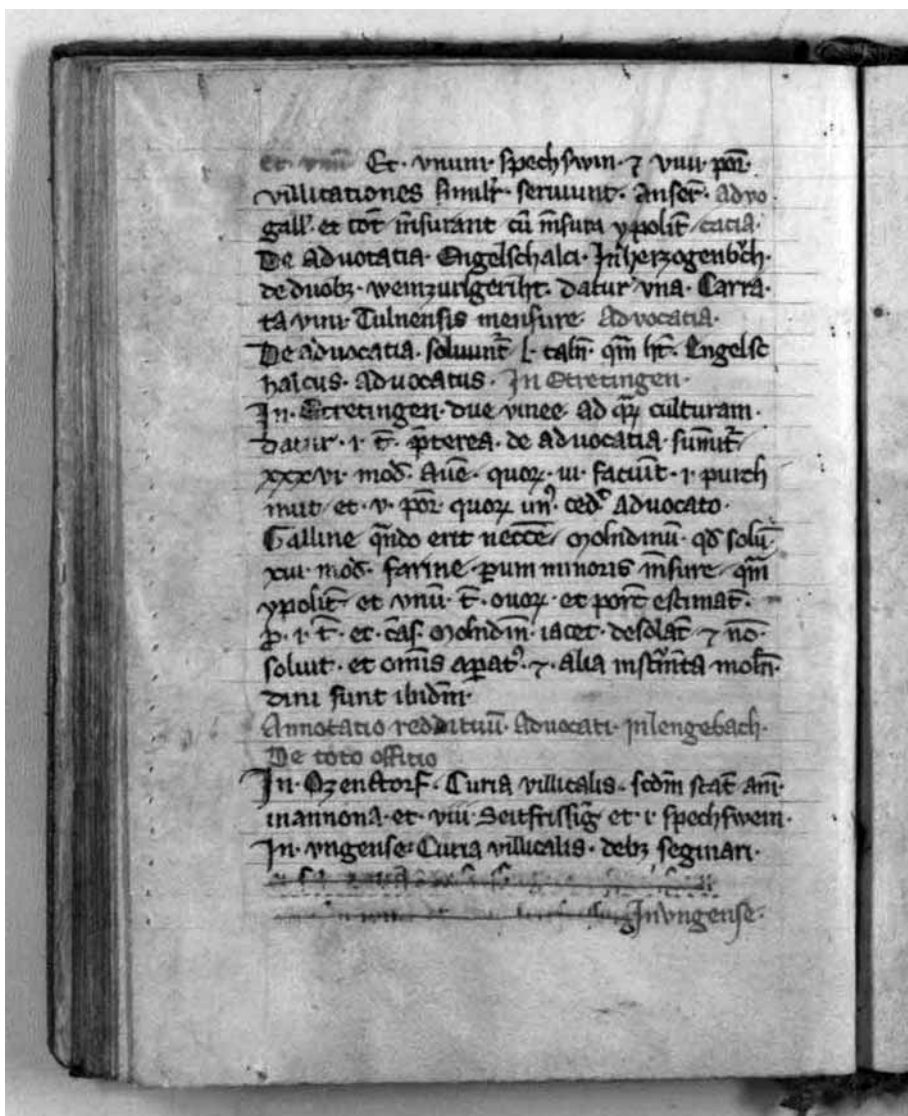
¹⁵⁵ Dopsch, *Die landesfürstlichen Urbare*, str. XXXV–LXXX.

¹⁵⁶ Prav tam, str. XIII sl.

¹⁵⁷ Dopsch, *Die Bedeutung*, str. 248 sl.

¹⁵⁸ Erkens, *Zwischen staufischer Tradition*, str. 33–58; Schwedler, *Ausgelöschte Autorität*, str. 237–252.

¹⁵⁹ Dopsch, *Die landesfürstlichen Urbare*, str. 66.

Slika 4: Rokopis *O urbarjev za Zgornjo in Spodnjo Avstrijo*, fol. 15' (AT-OESTA/HHSStA HS R 242, fol. 15').

Abb. 4: Das Manuskript *O der Urbare Nieder- und Oberösterreichs*, fol. 15' (AT-OESTA/HHSStA HS R 242, fol. 15').

dajatvah za konje (Marchfutter), poleg prihodkov od regalov pa so zapisane tudi pravice do ribarjenja, mitnine itd.¹⁶⁰

Izrazi, kot sta *solvit in servit cum*, nakazujejo, da je bilo pri določanju dajatev največkrat odločilna prav ustaljena praksa. Zdi se, da so se zapisovalci originalnega urbarja pri določanju stanja opirali na izjave samih podložnikov. Občasno pa komisija

¹⁶⁰ Dopsch, *Beiträge zur Geschichte*, str. 452–453.

očitno ni bila prepričana o izjavah lastnikov, tako da je bila odločitev sprejeta šele po kasnejšem nadzoru, na kar nakazujejo zapisi, kot: *dicunt se habere in pheodo, dicit se esse infeodatum* ali *fatetur quod sit concessum*. Zdi se, da je bila velika pozornost namenjena ugotavljanju načina pridobitve posesti trenutnega lastnika. Pri zapisih o Katzelsdorfu (*Chezlinstorf*) lahko najdemo sledeče: *Insuper est ibidem quoddam feodum, quod dux Fridericus constulerat scolastico Nove civitatis; hoc postea vendidit, sed quia facere non potuit, quia sibi tantum usque ad obitum suum contulerat et solvit...*,¹⁶¹ pri Mitterndorfu (*Mitterendorf*) pa: *Contulerat dux Fridericus cuidam militi usque ad obitum suum, ipso mortuo dominus Chunrigner se de eadem villa intromisit*.¹⁶² Podobne zapise, ki nakazujejo protipravno odvzeto posest, lahko najdemo na praktično vsaki strani: *Intromisit se, detraxit sibi, habet sine iure, tenet indebite, detinet violenter*.¹⁶³

Tako kot najstarejši urbar freisinške škofije so tudi deželno knežji urbarji za Avstrijo nastali v negotovi oz. nestabilni situaciji. Čeprav je bilo razmerje v odnosu do posesti nekoliko drugačno kot v zgoraj omenjenem primeru, pa se zdi, da lahko v urbarju opazamo željo po zavarovanju posesti oz. zavarovanju pravic do te posesti. Ogromno število vnosov in zapisov v urbarju nakazuje, da je bil urbar uporabljen kot pripomoček za izgrajevanje deželno knežje oblasti. Uporaba in dopolnjevanje starejših urbarjev nakazuje, da ni šlo le za enkraten pojav, temveč so urbarji lahko izpolnjevali podobne vloge tudi še vsaj stoletje kasneje. Vsakokratni knezi so se želeli z uporabo starejših urbarjev navezovati na tradicijo predhodne vladarske hiše in s tem legitimirati svoje pravice do oblasti in posesti.

Urbar samostana Kostanjevica

Kot zadnjega si lahko ogledamo še urbar cistercijskega samostana Kostanjevica na Krki.¹⁶⁴ Jože Mlinarič urbar datira v sredino 14. stoletja.¹⁶⁵ Podatki o dajatvah v urbarju so relativno razdelani. Večina vnosov je zapisana po naslednjem sistemu: V tej in tej vasi imamo toliko in toliko hub. Občasno je zraven zapisano še, da imajo tudi desetino. Temu nato sledijo dajatve kmetov. Navedene so dajatve, ki jih oddaja župan, ter nato, koliko dajatev oddaja posamezen podložnik.

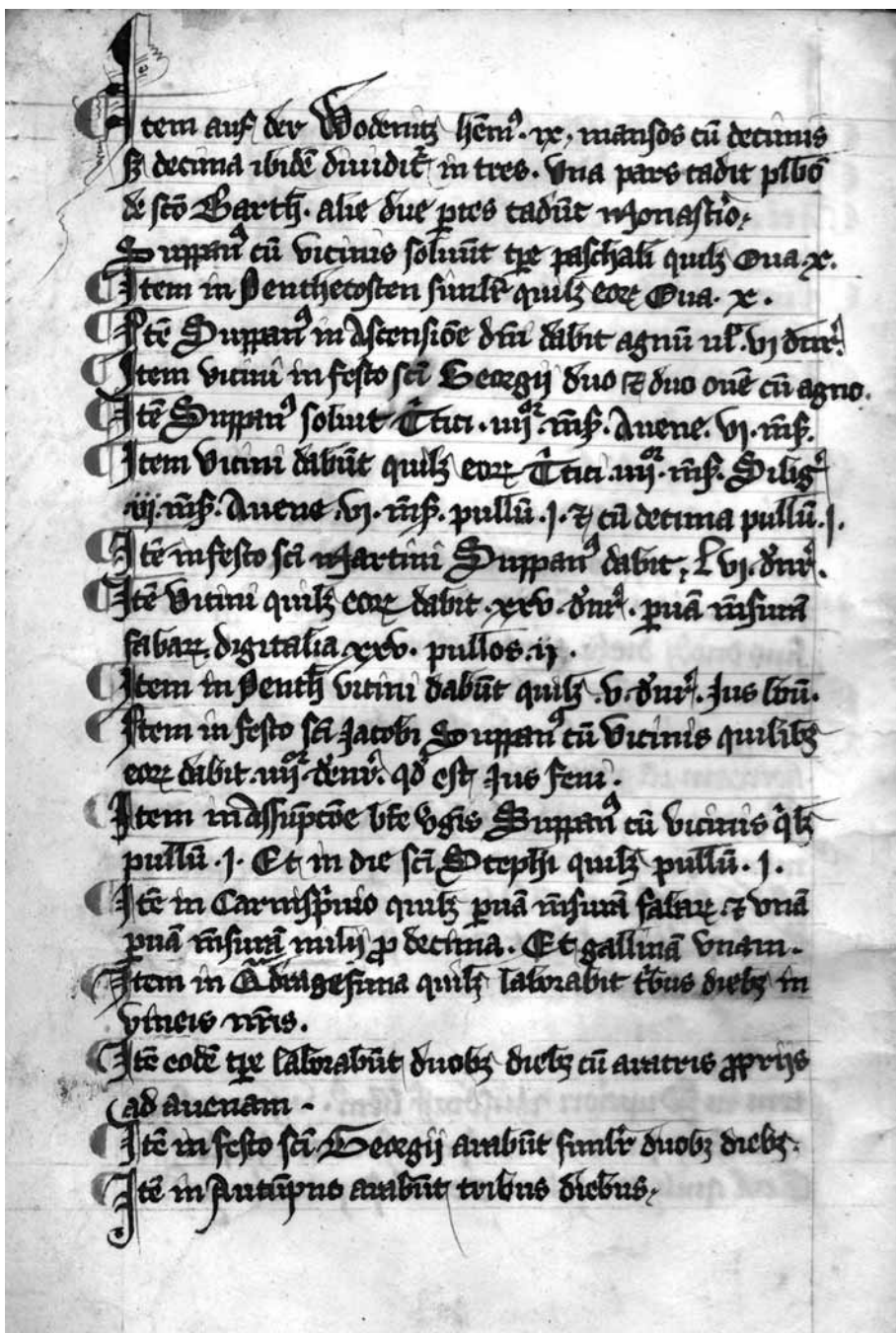
¹⁶¹ Dopsch, *Die landesfürstlichen Urbare*, str. 130.

¹⁶² Prav tam, str. 131.

¹⁶³ Gl. tudi Dopsch, *Beiträge zur Geschichte*, str. 455.

¹⁶⁴ ARS, SI AS 1074/17, v digitalni obliki dostopno na: <http://arsq.gov.si/Query/Files/9/D45548.pdf>. Vsebinsko urbarja je objavil Jože Mlinarič - Mlinarič, *Kostanjeviška opatija*, str. 529–535. Zaradi narave analize, ki preučuje tudi način zapisa, prostorsko postavitve in videz strani, je bilo analizirano arhivsko gradivo, saj tekstnokritične izdaje ne prinašajo takšnih podatkov.

¹⁶⁵ Mlinarič, *Kostanjeviška opatija*, str. 186. *Item in villa que dicitur tzu dem Gehage habemus XII mansos...* ARS, SI AS 1074/17, fol. 2'.

Slika 5: Urbar samostana Kostanjevica, fol. 4' (ARS, SI AS 1074/17, fol. 4').

Abb. 5: Das Urbur des Stifts Kostanjevica, fol. 4' (ARS, SI AS 1074/17, fol. 4').

V urbarju se zapisi velikega števila vasi nanašajo na prejšnjo vas, v kateri so natančno razdelane dajatve in tlaka. Tako lahko na foliju 2' in 3 najdemo kar 6 vasi,

ki se nanašajo na prvo vas v urbarju *Parvo Schrilo*¹⁶⁶ (zapisano na fol. 1'). Izjema je zapis iz fol. 9, na katerem izvemo, da morajo prebivalci vasi Dolenji Maharovec (*Machereotz*) opravljati isto delo kot oni v Dolenji Stari vasi (*Altendorff*).¹⁶⁷ Slednja vas je namreč napisana že na fol. 5'-6, in ne na predhodnem foliju, kot je to običajno drugod po urbarju. Slednje gotovo nakazuje nekakšne vrste redakcijo s strani zapisovalcev ter hkrati označuje željo po večji organiziranosti.

Posamezne dajatve se oddajajo ob različnih cerkvenih praznikih. Med najpogostejšimi so 1. nedelja v času posta, post, sveti teden (teden pred veliko nočjo), Kristusovo vnebovzetje (40. dan po veliki noči), binkošti (50. dan po veliki noči), Jurjevo (23./24. april), god sv. Jakoba (25. julij), Marijino vnebovzetje (15. avgust), Marijino rojstvo (8. september), martinovo (11. november) in god sv. Štefana (26. december). Zapisi časovno večinoma sledijo liturgičnemu letu, vendar pa pri velikem številu večjih zapisov, ki lahko štejejo tudi do 19 postavk, kar nekajkrat naletimo na nepravilnosti. In *Superiori Prukkelino*¹⁶⁸ so najprej zapisane dajatve v času svetega tedna, nato za binkošti, nato pa se zapis vrne k dajatvam, ki so jih morali oddajati za Kristusovo vnebovzetje. Vnos se nadaljuje z dajatvami, ki so bile oddane za Jurjevo, a se nato ponovno vrne k dajatvam za binkošti.¹⁶⁹ Naštevaje dajatev se nato nadaljuje z godom sv. Jakoba (25. julij), Marijinim vnebovzetjem (15. avgust) in godom sv. Štefana (26. december). Temu sledi napačno vpisan god sv. Martina, nato pa se opis vrne k začetku, kjer so navedene še dajatve v času posta. Med 12 daljšimi vnosi, ki imajo več kot tri časovno določljive postavke, so le trije takšni, ki povsem pravilno sledijo liturgičnemu letu.¹⁷⁰

Zdi se neverjetno, da bi menihi zapisali praznike v napačnem vrstnem redu. Veliko bolj smiselno je, da v takšnem zaporedju iščemo dobesedno izrečene dajatve, ki so jih izrekli podložniki in so jih zapisali uradniki na terenu. Takšno razmišljanje potrди tudi dejstvo, da so med štirimi krajšimi vnosi, ki imajo le do tri časovno določljive postavke, prav vsi v pravilnem časovnem zaporedju.¹⁷¹ Veliko lažje je namreč naštetati le tri praznike, ob katerih mora človek oddati dajatve, kot deset, petnajst ali več. Zanimivo je, da v nekem kasnejšem postopku ni prišlo do redakcije in poenotenja časovnega zaporedja. Zdi se torej, da se menihom ni zdelo nujno poenotiti in časovno popraviti zaporedja, da bi bil skladen z liturgičnim koledarjem. V dotičnem primeru,

¹⁶⁶ Mlinarič je kraj lokaliziral kot Malo Skrilo, ni pa ga vključil na karto samostanske posesti. Mlinarič, *Kostanjeviška opatija*, str. 188–193. Zemljepisnega imena Skrilo ni mogoče najti ne v slovenskem ne v hrvaškem registru zemljepisnih imen. Glede na geografsko smiselno zaporedje prvih vnosov moramo kraj iskati nekje na Hrvaškem, verjetno v okolici kraja Željezo Žumberačko.

¹⁶⁷ *Item labores consuetos laborare tenentur per omnia sicut illi de Altendorff*. ARS, SI AS 1074/17, fol. 9.

¹⁶⁸ Mlinarič je kraj lokaliziral kot Gornja Prekopa. Mlinarič, *Kostanjeviška opatija*, str. 188–193.

¹⁶⁹ ARS, SI AS 1074/17, fol. 7, v digitalni obliki dostopno na: <http://arsq.gov.si/Query/Files/9/D45548.pdf>.

¹⁷⁰ Pravilni vrstni red: Altendorf – fol. 6, Grublach – fol. 6', Maheroetz – fol. 9. Nepravilni vrstni red: Parvo Schrilo (2x) – fol. 1', Wodinenperch – fol. 2', Inferior Nusdorf – fol. 3', Wodenitz – fol. 4', Aygen – fol. 5, Ladendorff – fol. 5', Grutz – fol. 7, Suppisdorf – fol. 11.

¹⁷¹ Aput sanctum Bartholomeum – fol. 8'/9, Yg – fol. 10', Circowitz – fol. 11, Werdelin – fol. 12.

kjer so morali podložniki dajatve oddajati ob tako različnih dnevih, bi bilo verjetno veliko bolj smiselno in praktično urbar urediti po časovnem zaporedju.

Zelo zanimiv je tudi vnos iz fol. 9' – *In superiori Macherotz habemus duo mansos cum omnibus iuribus sicut illi in*.¹⁷² Na koncu stavka manjka vas, pri kateri naj bi iskali podatke o višini dajatev. Pisar očitno v času zapisa ni imel točnih podatkov, a je kljub temu zapisal skoraj cel stavek. Predpostavljamo lahko, da je pisal po nekakšni predlogi, a na koncu ni znal prebrati imena vasi. Zdi se neverjetno, da nikoli kasneje ne bi opazili te napake. Na fol. 9 je namreč z rdečo tinto dodana beseda *pasce* – »Suppanus cum vicinis quilibet eorum dat in festo *pasce* ova XV«. ¹⁷³ Pisar je očitno ob dodajanju rdečih znakov opazil napako in pripisal manjkajočo besedo. Ne glede na to, ali je bil prepisan starejši urbar, ali le listek, na katerega so potencialni preiskovalci zapisali dejansko preverjene informacije na terenu, je zapis zelo zanimiv. Če bi bil urbar v redni uporabi pri pobiranju dajatev, bi bila pomanjkljivost gotovo opažena in odpravljena z zapisom dotične vasi, po kateri naj se zgledujejo. Omenjeni zapis bi sicer lahko poskusili razložiti tako: ljudje, ki so bili zadolženi za pobiranje dajatev, so vedeli, koliko dajatev oddaja dotična vas, tako da ni bilo treba zapisati točne vasi. Pri tem pa se pod vprašaj postavi celoten razlog za zapis. Če je urbar zapis, po katerem se ravna uradniki in pobirajo dajatve, bi bilo smiselno dokončati stavek in zapisati vas, saj bi bil urbar v nasprotnem primeru v današnjem Zgornjem Maharovcu neuporaben.

Če predpostavljamo, da je samostan tudi kasneje v tej vasi pobiral dajatve in da je urbar kljub temu imel nekakšno funkcijo, saj v nasprotnem primeru ne bi bil zapisan, se zdi smiselno razlog za zapis iskati drugje. Ponovno se lahko vrnemo k urbarjem kot zapisom, ki so bili uporabljeni za zavarovanje posesti. Po vsej verjetnosti urbar ni bil nikoli uporabljen za dokazovanje posesti v Zgornjem Maharovcu ter tako napaka ni bila nikoli popravljena. Podobno manjkajoče podatke lahko opazimo tudi na fol. 6'. V vasi Groblje pri Prekopi (*Grublach*) je samostan imel 13 hub. Na celotni strani je precej natančno določeno, kdo in kdaj plačuje določene dajatve.¹⁷⁴ Temu sledi zapis, da opravljajo tlako v takšnem obsegu, kot prej omenjene vasi. Na koncu pa lahko najdemo še zapis *Nota quod*, a stavek ni dokončan. Zanimivo je, da opozorilo o posebnosti dajatev, ki ga lahko v urbarju najdemo še trikrat, ni bilo nikoli zapisano.¹⁷⁵ Tudi v tem urbarju lahko najdemo nekaj primerov vasi, kjer niso omenjene nikakršne dajatve. Na fol. 2 lahko najdemo zapis – *Item tzu dem Selesen habemus II mansos*,¹⁷⁶ na fol. 6 – *Item in beata virgine prope Altendorf habemus II mansos*,¹⁷⁷ na fol. 11' – *In Gaaz habemus XIII mansos et ius montanum*,¹⁷⁸ na fol. 12 – *Item an dem Zernik habemus VIII mansos*.¹⁷⁹

¹⁷² ARS, SI AS 1074/17, fol. 9, v digitalni obliki dostopno na: <http://arsq.gov.si/Query/Files/9/D45548.pdf>.

¹⁷³ Prav tam, fol. 9.

¹⁷⁴ Prav tam, fol. 6'.

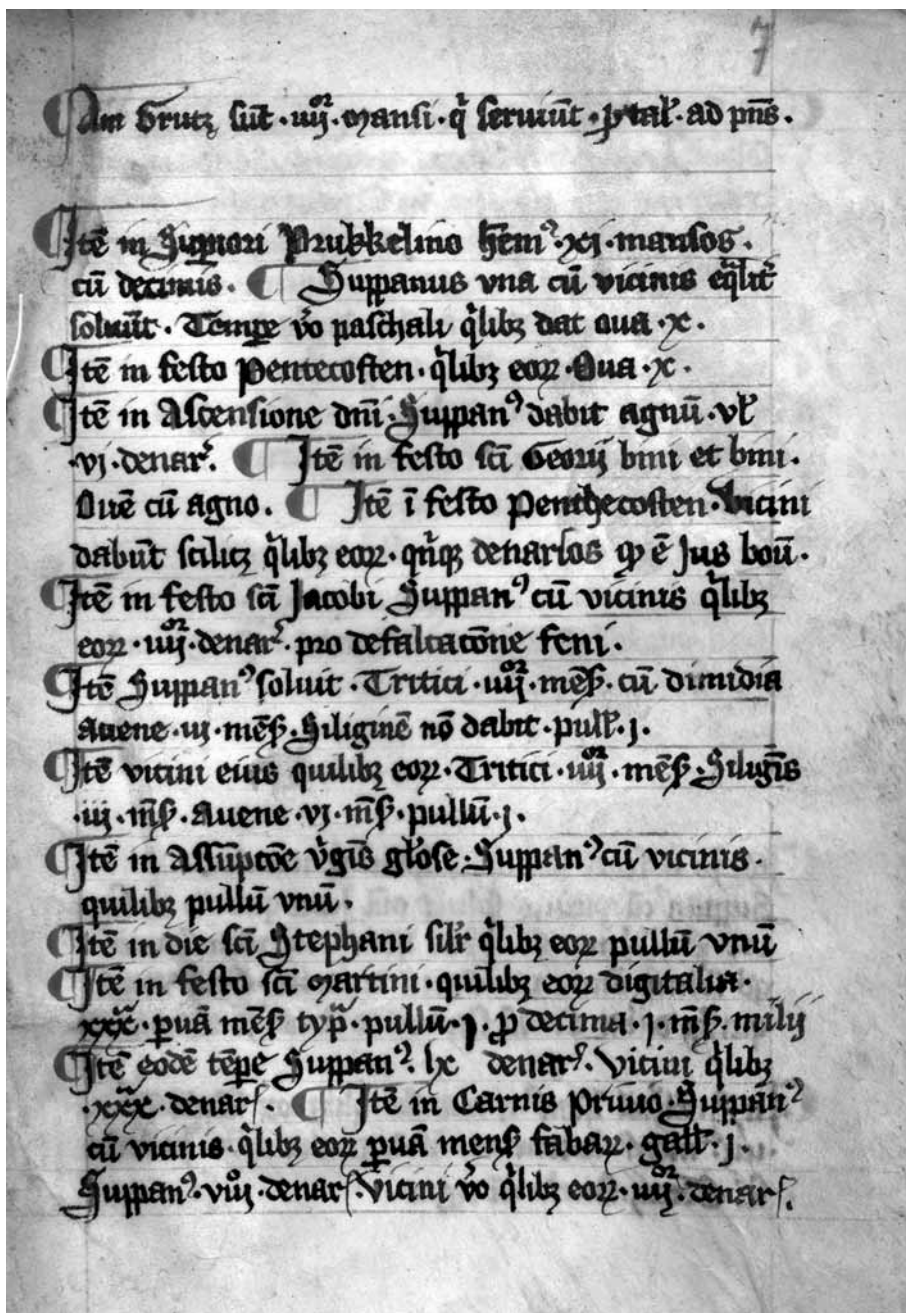
¹⁷⁵ V ostalih primerih je posebnost dajatev zapisana v celoti.

¹⁷⁶ ARS, SI AS 1074/17, fol. 2.

¹⁷⁷ Prav tam, fol. 6.

¹⁷⁸ Prav tam, fol. 11'.

¹⁷⁹ Prav tam, fol. 12.

Slika 6: Urbar samostana Kostanjevica, fol. 7 (ARS, SI AS 1074/17, fol. 7).

Abb. 6: Das Urbar des Stifts Kostanjevica, fol. 7 (ARS, SI AS 1074/17, fol. 7).

Urbar po eni strani prinaša veliko zelo natančnih informacij in podatkov o dajatvah, tlaki, kakor tudi o lastništvu, po drugi strani pa lahko opazimo veliko nedokončanih vpisov, površnost pri podajanju informacij ter nezanimanje za po-

sodabljanje stanja. Zdi se, da pri zapisovanju urbarja malenkosti in izjemno točni podatki niso bili tako pomembni, temveč da je urbar lahko svojo funkcijo izpolnjeval tudi brez povsem natančnih določil. V urbarju lahko sicer opazimo nekatere sočasne oz. le malenkost kasnejše pripise, a moramo pri tem pripomniti, da jih je relativno malo. Zdi se, da je urbar lahko svojo funkcijo opravljal v prvotni obliki. Na podlagi predstavljenega se zdi najverjetneje, da je bil urbar namenjen zavarovanju posesti.

Razlogi za zapis

Ob pregledu zgodnejših urbarjev ugotovimo, da jih je veliko nastalo v izrednih situacijah, v katerih so bila ogrožena posestva (cerkvenih) zemljiških gospodov. Kot že omenjeno, lahko gotovo v takšno situacijo postavimo najstarejši urbar freisinške škofije.¹⁸⁰ Podobne situacije pa lahko opazimo tudi pri drugih zgodnjih urbarjih. Urbar za Brežice in Sevnico, ki je bil zapisan leta 1309, bi lahko nastal kot obramba pred morebitnim vmešavanjem Habsburžanov v posestva, ki jih je salzburška nadškofija imela v Posavju. Nadškof Konrad se je zavedal nevarnosti močnega deželnega kneza na zahodni meji salzburških posesti. Politika prvih Habsburžanov na tem področju je bila namreč uperjena prav k temu, da bi se polastili posestev, ki so pripadala cerkvam. Kot orodje v boju je bilo odločeno popisati vse, kar je imela salzburška nadškofija v Posavju, vse vasi in kmetije, ki so plačevale salzburškemu nadškofu.¹⁸¹

Tudi freisinški škofje so imeli probleme z zunanjimi pritiski. Od 12. stoletja dalje je bila občutljiva severozahodna meja loškega gospodstva, ki so jo ogrožali Ortenburžani in njihovi ministeriali iz Pustega gradu pri Radovljici. Na vzhodni meji so bili nevarni Andechsi in njihovi ministeriali, na jugu pa so pritiskali Spanheimi s svojimi ministeriali. Prav iz let po nastanku prvih urbarjev so znane poravnave med freisinškim škofom in ministeriali, kot so Polhograjski, Logaški in Vrhnški. V času Otokarja II. Přemysla se je škof, kateremu je Otokar potrdil nekatere pravice, postavil na njegovo stran, kasneje pa se je pridružil taboru Habsburžanov, ki so, kot se zdi, želeli ohraniti dobre odnose, saj je Rudolf Habsburški večkrat opomnil Majnhardu Tirolskega, da naj spoštuje škofove pravice. Prav s Tirolskimi je imel škof večkrat probleme, saj je Rudolf ponovil svoje zahteve.¹⁸² Podobno je bilo stanje na dolenskih posestih. Če je loško gospodstvo ostalo relativno stabilno, pa je bilo južneje drugače. V 13. stoletju je več velikih plemiških družin, kot so Andechsi, Babenberžani in Spanheimi, imelo ambicije na teh ozemljih in so se velikokrat polaščali freisinških fevdov. Tudi tukaj so bili, potem ko so dobili Kranjsko s Slovensko krajino v zakup, nevarni Tirolski.¹⁸³

Zdi se, da lahko željo po zavarovanju posesti vidimo tudi v urbarju kostanjeviškega samostana. Pomanjkljivost nekaterih vpisov, ki niso bili nikoli

¹⁸⁰ Gl. zgoraj, str. 29–30.

¹⁸¹ Kos, *Srednjeveški urbarji*, str. 61–63.

¹⁸² Blaznik, *Srednjeveški urbarji*. Zv. 4, str. 27 sl.

¹⁸³ Prav tam, str. 50 sl.

dokončani, čeprav bi bila njihova vsebina nepogrešljiva za praktično uporabo pri pobiranju dajatev, nakazuje, da urbar ni bil napisan z namenom uporabe urbarja za povečanje dohodkov. Veliko bolj smiselno lahko nezainteresiranost meniške skupnosti za odpravljanje pomanjkljivosti v urbarju razložimo na tak način, da je lahko urbar svojo funkcijo izpolnjeval tudi v takšni obliki. Kot najbolj smiselna razlaga se zdi uporaba urbarja za zavarovanje posesti samostana.¹⁸⁴

Podobne razloge za zapisovanje urbarjev in uporabo pisave lahko opazamo tudi pri deželnoknežjih urbarjih za Avstrijo. Čeprav lahko v veliko primerih opazamo drugačno razmerje v odnosu do posesti, saj gre velikokrat za posest, ki je bila že protipravno odvzeta, lahko tako v starejših, neohranjenih babenberških urbarjih, kakor tudi v kasnejših prepisih in dopolnitvah, opazamo željo po zavarovanju pravic do posesti in utrditvi pravic do te posesti. Uporaba pisave in zapisovanje urbarjev sta v teh primerih sovpadala z revindikacijo posesti. Poseganje po zapisih in pisavi s strani različnih deželnih knezov iz različnih dinastij nakazuje, da lahko v tem vidimo širši način uporabe pisave in dokumentov. Urbarji in posledično pisava so predstavljali pripomoček za doseganje ciljev deželnega kneza.¹⁸⁵

Podobne okoliščine nastanka urbarjev različnih institucij in oseb nakazujejo, da lahko pri zgodnjih urbarjih vidimo podobne razloge za zapis. V povezavi z zgoraj omenjeno obliko urbarjev, ki ni bila najbolj primerna za uporabo v administrativne namene, se zdi, da so bili zgodnji urbarji, kljub njihovi gospodarski vsebini, zapisani z željo po zavarovanju posesti in utrditvi pravic do te posesti.

Pravna veljavnost urbarjev

Če so bili urbarji zapisani v želji po zavarovanju posesti, se na tem mestu pojavljajo vprašanja o pravni veljavnosti urbarjev. Charles-Edmond Perrin meni, da so urbarji v zgodnjem srednjem veku imeli pravno veljavno funkcijo, v Lotaringiji pa naj od 12. stoletja naprej urbarji ne bi bili več pravnomočni, zaradi česar naj bi se takrat na tem področju razširilo ponarejanje listin.¹⁸⁶ Josef Šusta meni ravno obratno, da so bili urbarialni zapisi od 10. do 12. stoletja le zapisi, ki so imeli upravni namen. Šele v 13. stoletju naj bi se razvila enotna oblika urbarjev, ki naj bi pridobili tudi pravno moč.¹⁸⁷ Meni tudi, da so imeli urbarji v razmerju gospoda do podložnika odločilno vlogo: »Es unterliegt daher keinerlei Zweifel, dass die Urbare im Verhältnis des Herrn zu den Hörigen als wirkliche, beweiskräftige Urkunden angesehen werden.«¹⁸⁸ Iz tega obdobja lahko najdemo tudi prve primere urbarjev, ki so bili uspešno uporabljeni na sodišču.¹⁸⁹ Richter je pokazal, da sta bila *Publikatio* in *Renovatio* konstitutivni dejanji, ki sta iz urbarjev naredili pravni dokument. Pri

¹⁸⁴ Gl. zgoraj, str. 45–50.

¹⁸⁵ Gl. zgoraj, str. 38–45.

¹⁸⁶ Bünz, *Probleme*, str. 74 sl.

¹⁸⁷ Šusta, *Zur Geschichte*, str. 52.

¹⁸⁸ Bünz, *Probleme*, str. 43. Šusta, *Zur Geschichte*, str. 65.

¹⁸⁹ Gilomen, *Die Grundherrschaft*, str. 296. Gl. tudi Bünz, *Probleme*, str. 74.

tem so izjave zadevnih ljudi igrale vlogo, niso pa bile odločilne, temveč je bilo odločilno priznanje v urbarju zapisanih zadolžitev.¹⁹⁰

Dopsch meni, da mnenje Šuste – da naj bi urbarji imeli enak pomen kot pravnomočne listine med gospodom in podložnikom v primeru, da ni bila vključena tretja stranka – ni povsem točno. Meni, da je njegovo mnenje temeljilo na urbarjih 16. in 17. stoletja, ki so običajno overjeni, kar pa za srednjeveške urbarje ne velja. Naslednji primer iz Spodnje Avstrije kaže, da tudi v razmerju gospodar–podložnik ni bil vedno dovolj le urbar. Ženski samostan v Erli namreč ni želel plačati zahtevanih dajatev zemljiškemu gospodu ter je le-tega tožil pri deželnem knezu. Uradniki deželnega kneza so nato odločili na podlagi urbarja in registrov, kakor tudi po običajnem postopku, tj. z izjavami prič.¹⁹¹ Čeprav je šlo le za spor med zemljiškim gospodom in njemu podložno instanco, se zdi, da urbar ni bil zadostno dokazilo. Očitno je urbar lahko deloval kot dokazno gradivo le v primeru, da se je podložnik strinjal z zapisanim, ne pa v primeru, da je podložnik želel zapisano izpodbijati. Dopsch meni, da lahko v tem primeru urbarje razumemo kot »einseitige Willensäußerungen der Grundherren..., die erst durch Konstatierung des Gewohnheitsrechtes mittels Zeugenbeweis volle Rechtswirksamkeit erlangten.«¹⁹²

Če je popis posesti tudi odraz lastništva, se poraja tudi vprašanje ponarejanja urbarjev za potrjevanje že obstoječih pravic in pridobivanje novih. Bünz na to temo omeni le skromne primere takšnega početja.¹⁹³

O pravni veljavi urbarjev ter posledično o možni uporabi urbarjev nam lahko veliko pove primer iz leta 1564. V deželnoknežjem gospostvu Neunkirchen so ponovno zahtevali dajatve ovsa, čeprav jih niso zahtevali, vse odkar so ljudje pomnili. Dajatve so zahtevali na podlagi dejstva, da so zapisane v starem urbarju in so bile nekoč oddane, ljudje pa so prav na podlagi tega vpisa svoje dodatne dolžnosti tudi priznali.¹⁹⁴ Podobno pravno veljavo urbarjev prikazuje tudi primer iz leta 1311. Albero Kirchberški je samostanu Zwettl potrdil posest, ki so jo darovali njegovi predniki. Ker očitno posest ni bila več znana, je bila ugotovljena s pomočjo listin in urbarja.¹⁹⁵ Delitev posesti Walsejskih leta 1356 je prav tako sledila navedbam v

¹⁹⁰ Richter, *Lagerbücher- oder Urbarlehre*, str. 70–75; Richter, *Mittelalterliche und neuzeitliche Urbare*, str. 427–442.

¹⁹¹ *Und verchlagten uns darumb gegen unsern allernädigisten lanndsfürsten König Albrechten loblicher gedächtnüss, nachmaln gegen den alldurchleuchtigsten . . . römischen König Fridrichen etc. dadurich dann geschafft wardt, daz der vogt von Steyr an S. G. stat des benanten gotshaus Erlachchloster urbarpücher register und altz herchömen darumb soll hörn, dapey dann gaistlich und wertlich warn ayn guet tail.* Gl tudi. Dopsch, *Die landesfürstlichen Urbare*, str. CCXVI.

¹⁹² Dopsch, *Die landesfürstlichen Urbare*, str. CCXVII.

¹⁹³ Bünz, *Probleme*, str. 72–74.

¹⁹⁴ Dopsch, *Die landesfürstlichen Urbare*, str. CCXVI; Dopsch, *Die landesfürstlichen Urbare*, str. 126, št. 53, op. 1.

¹⁹⁵ *Darumb wolt ich wizen waz dez almuesen wer, daz mein vorvorn und ouch ich dem selben chlosler ze Zwelel gegeben haben, wand etleich guet von gar alten zeiten, etleichs von newen dingen dem chlosler gegeben ist; und darumb haben die brueder des vorgeanten chlosters . . . mit samt mier funden an iren hantfesten und ouch an irem aigem und raitpuech di gult di hernach geschriben steht...* FRA II 3, str. 388

urbarju. Oba dela imata namreč dodano določilo: *ob daz wár; daz unsern amptleuten icht versteigen wár oder vergezzen wár; daz an unser urbarpuch niht chomen wár; waz wir oder unser ampileut dez paidenthalben ervinden und ervaren mohten, daz schüll wir auch geleich miteinander taylen.*¹⁹⁶

Odličen vpogled v razmišljanje piscev nam odstirajo komentarji urbarja benediktinske opatije Prüm. Besedilo je leta 1222 nastali prepis starejšega urbarja iz leta 893. Prepisal in opremil s komentarji ga je opat Caesarius iz Milendonka. V enem izmed komentarjev omeni, kako naj, verjetno bodoči uporabnik, knjigo uporabi pri zagotavljanju pravic za opatijo. *Cautus esse debet quicunque placitum tenet in curiis cum scabinis et familia. ne statim eis hoc quod in libro isto inuenitur proponatur.*¹⁹⁷ Iz njegovega opisa je razvidno, da naj bi se ta knjiga uporabila na sodišču za zagovarjanje pravic, ki jih je uživala Cerkev. Caesarius meni, da bi s tem, ko pokažeš knjigo, prestrašil druge in jih potencialno prisilil k temu, da priznajo pravice, ki jih iščeš pred sodiščem.¹⁹⁸ Iz opisa lahko tudi razberemo, kakšno je bilo takratno sprejeto mnenje o vlogi pisave v takratnih postopkih: *[iura ecclesie], quia nichil ex omni parte beatum. aliqua forte neglecta sunt que non sunt scripta in libro hoc.* ter v nadaljevanju: *Querantur ab eis iura ecclesie diligenter. et super hoc audiantur. et si tacent de aliquibus. que expressa sunt in hoc libro. hoc eis prudenter proponatur. et ita magis sibi timebunt.*¹⁹⁹ Na sodiščih je torej prevladovala govorjena beseda. Začetno opozorilo nam daje slutiti, da ima zastopnik Cerkve manjše možnosti kot nasprotni tabor, ki je povezan z družinskimi vezmi in deluje po drugačnih pravilih. Caesarius je prepričan, da je v takšni situaciji urbar lahko uporabljen kot nekakšen simbolični objekt, s katerim lahko dosežeš zaželeno rezultate. Zanimivo je, da lahko nastanek originalnega urbarja opatije Prüm prav tako postavimo v negotovo situacijo. Napisan je bil le leto po drugem vikinškem napadu. Leta 882 se je zgodil prvi uničujoči napad Vikingov. Opatija je bila požgana do temeljev, izgubljena pa je bilo kar 90 odstotkov rokopisov obsežne samostanske knjižnice.²⁰⁰ Desetletje kasneje so po uničujočem porazu pri Leuvnu Vikingi odšli na roparski pohod in se ustavili v opatiji Prüm. Tudi tokrat so pobijali prebivalce in zažigali poslopja in posestva, tako da so uničenju ušli le opat in nekateri menihi.²⁰¹ Lahko si predstavljamo, da je bil novo nastali urbar poskus samostana, da bi si zagotovili posest v negotovi situaciji in ustvarili podlago, s pomočjo katere bi lahko dokazovali svoje pravice na tem ozemlju. Prav mogoče je bil razlog tudi izguba dokumentov v požaru leta 882.

Zaključimo lahko, da so urbarji očitno bili uporabljeni na sodiščih ter so lahko odločili spor oz. pomagali pri določitvi rešitve ob sporih. V določenih situacijah so torej lahko izpolnili pravno funkcijo, a zaradi pomanjkanja overitvenih formul

¹⁹⁶ *Urkundenbuch des Landes*, št. 456, str. 462. Gl. tudi Dopsch, *Die landesfürstlichen Urbare*, str. CCXVI.

¹⁹⁷ *Urkundenbuch zur Geschichte*, (ur.) Heinrich Beyer, str. 150.

¹⁹⁸ *hoc eis prudenter proponatur. et ita magis sibi timebunt. Urkundenbuch zur Geschichte*, (ur.) Beyer, str. 150.

¹⁹⁹ *Urkundenbuch zur Geschichte*, (ur.) Beyer, str. 150.

²⁰⁰ MGH SS rer. Germ. 50, str. 118–120.

²⁰¹ Prav tam, str. 138–141.

niso bili splošno sprejeti ter jim je nasprotna stranka lahko oporekala. Kljub temu so se sodobniki očitno zavedali pomena urbarjev ter uporabnosti informacij, ki so jih vsebovali, zaradi česar so uporabljali takšne dokumente na sodiščih.

Zapis dajatev

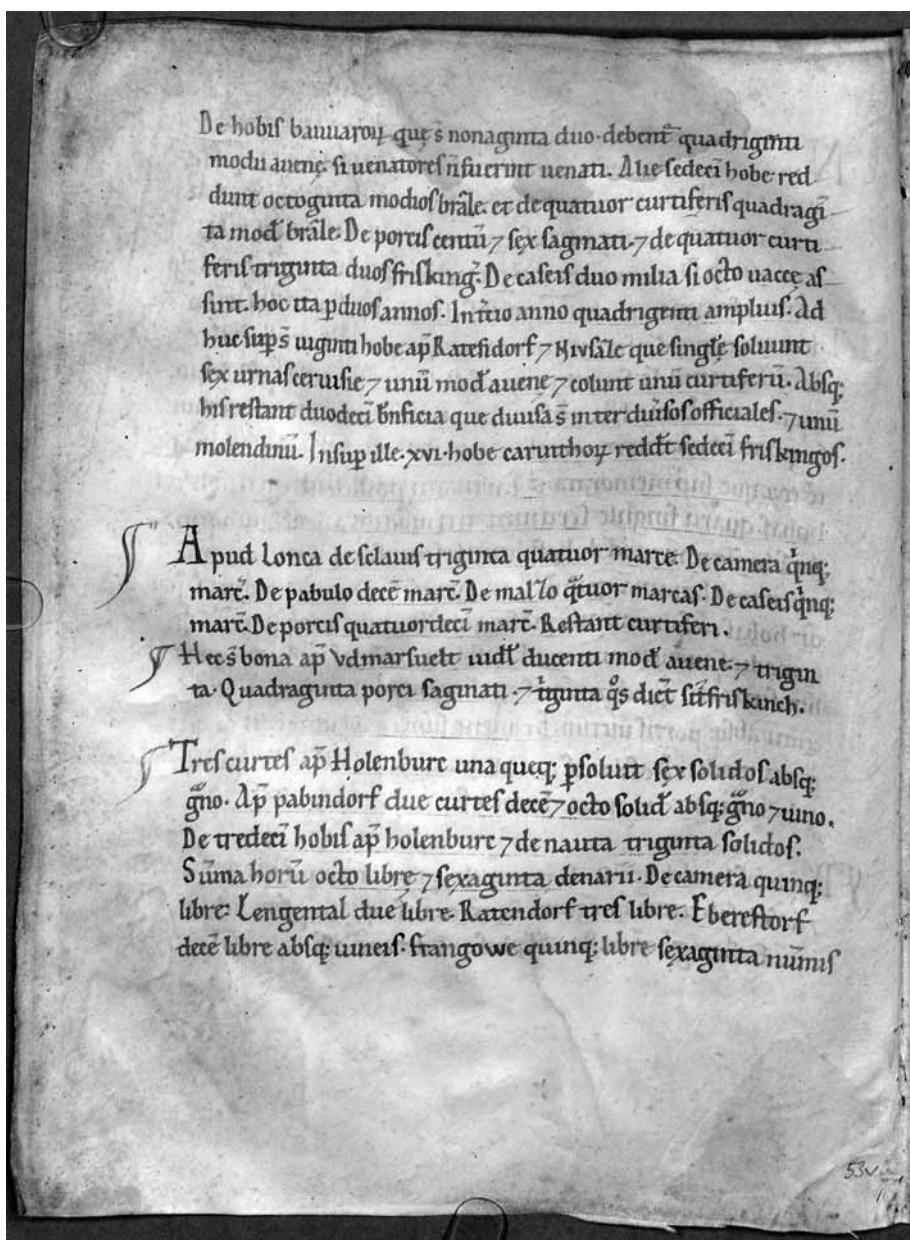
Zgodnji urbarji so predstavljali prve poskuse posameznikov in institucij za urejanje pričujočih problemov. Nastali so v času, v katerem je prihajalo do precejšnih sprememb znotraj zemljiških gospodstev. Zaradi lažje odtujitve od znotraj ter precejšnje grožnje od zunaj so se odločili za popis posesti. Pri vseh popisih posesti so poleg posameznih vasi zapisali tudi natančne dajatve, ki jih mora oddati posamezna kmetija v vasi. Na tem mestu se logično poraja vprašanje, zakaj so se odločali za zapis tako natančnih podatkov. Poleg dejstva, da je bila vsaka posest pomembna le toliko, kolikor je prinašala dohodke, tako v naturalijah kot v denarju, lahko navedemo še dodaten razlog. Roger Sablonier v urbarjih vidi simbolični objekt, ki je imel namen ustvarjati tradicijo in je bil uporabljen v raznovrstne namene.²⁰² Meni, da ne moremo dvomiti o upravnem in gospodarskem karakterju urbarjev, a opozarja, da je bilo premalo premisleka posvečenega funkciji in uporabi urbarjev. Njegove raziskave urbarjev v nemškem delu Švice so pokazale, da primerjava istih vnosov v urbarjih in računskih knjigah pogosto pokaže, da so se dejanske dajatve razlikovale od tistih, ki so jih predvidevali urbarji. To razlaga tako, da naj bi bile v urbarjih zapisane vrednosti, ki so se prepisovale in kopirale tudi skozi stoletja, vezane na tradicijo in so imele vlogo legitimiranja oblasti in zahtev po dajatvah. Zapisane dajatve naj bi definirale razmerje oz. povezavo med gospodom in podložnikom, ki jo je vsakokrat potrdil podložnik, s tem, ko je oddal dajatve. Sablonier meni, da je pri številnih administrativnih virih v ospredju tendenca prikazovanja oz. dokazovanja določenih pravic, ne le dejanske upravne realnosti, kar naj bi še posebej veljalo za urbarje. Urbarji naj bi predstavljali simbolni objekt, katerih posedovanje je bilo odločilnega pomena v vladarski praksi.²⁰³

Razvoj urbarjev

Urbarji so se skozi srednji vek razvijali in niso ostali enaki. Če primerjamo urbarje iz 12., 13., 14. in 15. stoletja, lahko opazimo, da so tako oblikovno kakor

²⁰² Sablonier, *Verschriftlichung und Herrschaftspraxis*, str. 91–120.

²⁰³ Sablonier, *Verschriftlichung und Herrschaftspraxis*, str. 99–110. Po njegovem mnenju so imeli urbarji veliko vlog oz. funkcij, ki pa jih ne moremo omejiti le na gospodarske in/ali upravne zadeve, temveč »dient urbariale Schriftlichkeit unter anderem dazu, Normen festzuschreiben, soziale Beziehungen darzustellen und zu bewahren, Verfahren zu sichern und damit Glaubwürdigkeit herzustellen, zu ordnen und zu organisieren, Traditionen zu (re)konstruieren und mit Geschichte Legitimierungsargumente zu liefern.« Sablonier, *Verschriftlichung und Herrschaftspraxis*, str. 109.

Slika 7: Najstarejši urbar freisinške škofije, fol. 53' (BayHStA HL Freising 4, fol. 53').

Abb. 7: Das älteste Urbar des Hochstifts Freising, fol. 53' (BayHStA HL Freising 4, fol. 53').

tudi vsebinsko drugačni. V najstarejšem urbarju freisinške škofije²⁰⁴ ni mogoče najti posebnih naslovov, ki bi vpeljali posamezne enote oz. vasi. Naslov, ki vpeljuje popis posesti okoli Škofje Loke, se namreč navezuje na celoten popis posesti na fol. 54 ter se

²⁰⁴ BayHStA HL Freising 4, fol. 49–58, v digitalni obliki dostopno na: <http://daten.digitaler-sammlung.de/~db/bsb00009708/images/index.html?id=00009708&nativeno=49>.

nadaljuje še naprej na fol. 54⁶, zapis pa se nato brez presledka oz. poudarjenega naslova nadaljuje s popisom posesti okoli Ulmerfelda – *Hec sunt bona apud Vdmarsuelt...*²⁰⁵ V prvem, »bavarskem« delu lahko najdemo posebne znake, ki vpeljujejo posamezno postavko, a se le-te pogosto izgubijo v besedilu.²⁰⁶ Urbar deluje precej nepregledno in ne omogoča hitrega iskanja, prav tako pa tudi ni zapisan na tak način, da bi lahko hitro pridobili informacije, koliko dajatev lahko pričakuje gospodstvo vsako leto. V zgodnjih urbarjih lahko večinoma najdemo preprosto naštevane posesti in dajatev, ki jih plačuje omenjena posest. Največkrat so v enem kraju združene vse kmetije, le redko lahko najdemo razdelane podatke za vsako kmetijo.

Kasneje se pogosto pojavijo pobarvani naslovi, predvsem pa razmiki, ki optično ločijo raznovrstne vnose, s tem povečujejo preglednost in omogočajo hitreje iskanje po urbarju.²⁰⁷ Novost, ki se pojavi v kasnejših urbarjih in nakazuje vedno večjo natančnost in dovršenost urbarjev, je tudi pojav imen. Imena tako lahko najdemo v urbarju oglejskega patriarha iz leta 1377.²⁰⁸ Zanimiv je tudi primer urbarja samostana Kostanjevica. V glavnem delu urbarja, ki je datiran v sredino 14. stoletja, še ni moč najti imen ter so kmetje skupno poimenovani s pojmom *vicini*, na fragmentu priročnega urbarja iz konca stoletja na zadnjem foliju kodeksa pa že lahko zasledimo imena posameznikov.²⁰⁹

Iz kasnejšega obdobja so ohranjeni tudi priročni urbarji, v katere so zapisovali dejanske vrednosti dajatev, ki so jih oddajali podložniki. V istem času lahko opazujemo tudi razširjeno uporabo računskih knjig. Slednje se ukvarjajo s tako rekoč istimi podatki – dajatvami – a na nekoliko drugačen način. Imajo zelo izrazit značaj zapisnika. Vsakokratni upravitelj posestva se je moral zagovarjati pred nadrejeno instanco. Gre torej za nadzor in preverjanje upraviteljev oz. njihovega smotrnega dela.²¹⁰

Dejstvo, da se v zelo kratkem časovnem razmiku pojavi več novosti – poleg dajatev so v urbarjih zapisana tudi imena posameznih podložnikov (kar lahko razumemo kot odraz izvajana veliko bolj natančnega nadzora), pojavijo se priročni urbarji, razširi pa tudi uporaba računskih knjig – po mnenju avtorja nakazuje, da lahko od konca 14. stoletja, predvsem pa v 15. stoletju, opazamo veliko večjo gospodarsko vlogo urbarjev.²¹¹ Prostorska razporeditev dokumentov na posameznem listu ter tudi vsebina teh dokumentov nakazuje, da na bolj računajoče razmišljanje

²⁰⁵ BayHStA HL Freising 4, fol. 54⁷.

²⁰⁶ Gl. npr. BayHStA HL Freising 4, fol. 49⁷.

²⁰⁷ Gl. npr. BayHStA HL Freising 541, fol. 1, v digitalni obliki dostopno na: <http://daten.digital-sammlungen.de/bsb00009710/images/index.html?id=00009710&groesser=&fip=eayaewqsdaseayaxsfdrxdysdsaswqrseaya&no=1&seite=3>; ARS, SI AS 1074/17, fol. 8, v digitalni obliki dostopno na: <http://arsq.gov.si/Query/Files/9/D45548.pdf>.

²⁰⁸ Npr. ARS, SI AS 1074/54, v digitalni obliki dostopno na: <http://arsq.gov.si/Query/Files/9/D45585.pdf>. Urbar je objavil Milko Kos - Kos, *Srednjeveški urbarji*. Zv. 2.

²⁰⁹ ARS, SI AS 1074/17, v digitalni obliki dostopno na: <http://arsq.gov.si/Query/Files/9/D45548.pdf>.

²¹⁰ Za računske knjige gl. Bizjak, *Ratio facta est*.

²¹¹ Prim. tudi Sablonier, *Verschriftlichung und Herrschaftspraxis*, str. 110–120 in Bizjak, *Urbarni srednjega veka*, str. 28–32.

srednjeveškega človeka in torej bolj izrazito uporabo urbarjev v gospodarske namene (pobiranje dajatev, računanje prihodkov ...).

Zaključek

Obdobje med 11. in 13. stoletjem lahko označimo kot obdobje nastanka prvih urbarjev v vzhodnoalpskem prostoru. To je tudi obdobje, v katerem lahko v Evropi opazimo spremenjen odnos do pisave in povečano uporabo le-te. Urbarje lahko tako razumemo kot obliko pragmatičnega pismenstva. Opažamo lahko, da je veliko najzgodnejših urbarjev nastalo v času, ko je bila ogrožena posest določene institucije. Takratni ljudje so se odločili za uporabo pisave – zapisovanje urbarjev – za reševanje točno določenih problemov. Motive za nastanek zgodnjih urbarjev lahko opredelimo kot željo po zavarovanju posesti proti odtujitvi. Urbarji v tem času še niso bili zapisani na način, ki bi lahko omogočal sprotno uporabo in dober pregled nad prihodki gospodstva. Nove funkcije urbarjev lahko opazujemo od druge polovice 14. stoletja naprej. Razne spremembe v obliki urbarjev, bolj natančni podatki, ki jih vsebujejo urbarji, ter pojav drugih administrativnih virov, ki obravnavajo podobne podatke na drugačen način, nakazujejo, da lahko od tega trenutka naprej v urbarjih vidimo večjo gospodarsko-upravno vlogo.

Viri in literatura

Arhivski viri

ARS – Arhiv Republike Slovenije, SI AS 1074/17, Urbar cistercijanskega samostana Kostanjevica/ 1350 (14. st.–16. st.), v digitalni obliki dostopno na: <http://arsq.gov.si/Query/Files/9/D45548.pdf>.

ARS – Arhiv Republike Slovenije, SI AS 1074/48 Urbar gospodstva Turjak/ 1485, v digitalni obliki dostopno na: <http://arsq.gov.si/Query/Files/9/D45579.pdf>.

ARS – Arhiv Republike Slovenije, SI AS 1074/190 Priročni urbar graščine Turjak/ 1484, v digitalni obliki dostopno na: <http://arsq.gov.si/Query/Files/9/D45717.pdf>.

AT-KLA 118-A-4/1-20 St - Kärntner Landesarchiv, Urbar des Gurker Domkapitels, v digitalni obliki dostopno na: <http://www.landesarchiv.ktn.gv.at/klais/at/jr/iis/imdas/web/loadMask/view-mask-felder.jsf?objectId=2727303&maskId=null&maskName=null>.

AT-OESTA/HHStA HS R 242 – Österreichische Staatsarchiv, Haus- Hof- und Staatsarchiv, Handschriftensammlung Rot 242 Urbarium Superioris et Inferioris Austria, v digitalni obliki dostopno na: <http://www.archivinformationssystem.at/bild.aspx?VEID=12222&DEID=10&SQNZNR=1>.

BayHStA HL Brixen 1 – Bayrisches Hauptstaatsarchiv, Hochstiftliterale Brixen 1.

BayHStA HL Freising 4 – Bayrisches Hauptstaatsarchiv, Hochstiftliterale Freising 4, v digitalni obliki dostopno na: <http://daten.digitale-sammlungen.de/bsb00009708/images/index.html?id=00009708&groesser=&fip=eayaewqsdaseayaxsfdrxdsydsaswqrseaya&no=1&seite=1>.

BayHStA HL Freising 6 – Bayrisches Hauptstaatsarchiv, Hochstiftliterale Freising 6, v digitalni obliki dostopno na: <http://daten.digitale-sammlungen.de/bsb00003040/images/index.html?id=00003040&groesser=&fip=eayaewqsdaseayaxsfdrxdsydsaswqrseaya&no=6&seite=1>.

BayHStA HL Freising 541 – Bayrisches Hauptstaatsarchiv, Hochstiftliterale Freising, v digitalni obliki dostopno na: <http://daten.digital-e-sammlungen.de/~db/bsb00009710/images/index.html>.

ÖNB – Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 2712 Han.

ÖNB – Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 543 Han.

Objavljeni viri

Bitterauf, Theodor, *Die Traditionen des Hochstifts Freising*, Bd. 2, 926–1283. Quellen und Erörterungen zur Bayerischen Geschichte, Neue Folge 5, München et al., 1909.

Bizjak, Matjaž, *Srednjeveški urbarji za Slovenijo. 5. Urbarji briksenske škofije*, = (*Die Urbare des Hochstifts Brixen*) : 1253–1464. Thesaurus memoriae. Fontes 3, Ljubljana, 2006.

Blaznik, Pavle, *Srednjeveški urbarji za Slovenijo. Zv. 4. Urbarji freisingške škofije*. Viri za zgodovino Slovencev 4, Ljubljana, 1963.

Das Handlungsbuch der Holzschuher in Nürnberg 1304–1307, (ur.) Anton Chroust, Hans Proesler. Veröffentlichungen der Gesellschaft für Fränkische Geschichte, 10. Quellen zur (Rechts- und) Wirtschaftsgeschichte Frankens, Band 1, Erlangen, 1934.

Dopsch, Alfons, *Die landesfürstlichen Urbare Nieder- und Oberösterreichs aus dem 13. und 14. Jahrhundert*. Österreichische Urbare. Abteilung 1. Landesfürstliche Urbare, Bd. 1, Wien, 1904.

Dopsch, Alfons, *Die landesfürstliche Gesamturbare der Steiermark aus dem Mittelalter*. I. Abteilung – Landesfürstliche Urbare, Bd. 2, Wien, Leipzig, 1910.

Fontes rerum Austriacarum, II. Diplomata et acta 3, *Das Stiftungen-Buch des Cistercienser-Klosters Zwettl* (ur.) Johann von Frast, Wien 1851.

Fontes rerum Austriacarum, II. Diplomata et acta 33, *Urkundenbuch des Benedictiner-Stiftes Seitenstetten*, (ur.) P. Isidor Raab, Wien, 1870.

Fontes rerum Austriacarum, II. Diplomata et acta 36, *Sammlung von Urkunden und Urbaren zur Geschichte der ehemals freisingischen Besitzungen in Österreich*, (ur.) Josef Zahn, Wien, 1871.

Kos, Franc, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku 4: (1101–1200)*. Ljubljana, 1915.

Kos, Milko, *Srednjeveški urbarji za Slovenijo. Urbarji salzburske nadškofije*. Viri za zgodovino Slovencev 1, Ljubljana, 1939.

Kos, Milko, *Srednjeveški urbarji za Slovenijo. Zv. 2. Urbarji Slovenskega Primorja*. Viri za zgodovino Slovencev 2, Ljubljana, 1948.

Kos, Milko, *Srednjeveški urbarji za Slovenijo. Zv. 3. Urbarji Slovenskega Primorja del 2*. Viri za zgodovino Slovencev 3, Ljubljana, 1954.

Mai, Hardo-Paul, Der St. Emmeramer Rotulus des Güterverzeichnisses von 1031, *Verhandlungen des Historischen Vereins von Oberpfalz und Regensburg* 106 (1966), str. 87–101.

Meichelbeck, Karl, *Historia frisingensis* 1,1. Augustae Vindelicorum et al., 1724.

Meiller, Andreas von, *Regesten zur Geschichte der Markgrafen und Herzöge Österreichs aus dem Hause Babenberg*. Wien, 1850.

MGH DDF I, 1 – Monumenta Germaniae Historica. *Diplomata regum et imperatorum Germaniae, Tomus X, pars 1, Friderici I. Diplomata inde ab anno MCLII. usque ad anno MCLVIII.* (ur.) Heinrich Appelt. Hannover, 1975.

Monumenta Boica 47, *Neue Folge Band I*. München, 1902.

Ottokars Österreichische Reimchronik. Teil I, ur. Joseph Seemüller, MGH Dt. Chron. 5,1. Hannover, 1890.

*Rheinische Urbare, Sammlung von Urbaren und anderen Quellen zur rheinischen Wirtschaftsge-
schichte Band I, Die Urbare von S. Pantaleon in Köln*, (ur.) Benno Hilliger, Publikationen

der Gesellschaft für Rheinische Geschichtskunde 20,1. Bonn, 1902.

Reginonis abbatis Prumiensis Chronicon cum continuatione Treverensi, ur. Fridericus Kurze, MGH SS rer. Germ. 50. Hannover, 1890.

Urkundenbuch des Landes ob der Enns, 7. zv., (ur.) Verwaltungs-Ausschuss des Museums Francisco-Carolinum zu Linz. Wien, 1876.

Urkundenbuch zur Geschichte der, jetzt die Preussischen Regierungsbezirke Coblenz und Trier bildenden mittelhheinischen Territorien, Erster Band - Von den ältesten Zeiten bis zum Jahre 1169, ur. Heinrich Beyer. Conlenz, 1860.

Literatura

Bizjak, Matjaž, *Ratio facta est : gospodarska struktura in poslovanje poznosrednjeveških gospo-
stev na Slovenskem*. Thesaurus memoriae. Dissertationes 2, Ljubljana, 2003.

Bizjak, Matjaž, Trije urbarji iz Turjaškega arhiva, *Sedemdeset let biblioteke Slovenske akademije
znanosti in umetnosti*, separat. Ljubljana, 2008, str. 119–151.

Bizjak, Matjaž, Urbarji srednjega veka. *Urbarni na Slovenskem skozi stoletja*, (ur.) Matjaž Bizjak, Lilijana Žnidaršič Golec. Ljubljana, 2016, str. 21–33.

Blaznik, Pavle, Kolonizacija Poljanske doline. *Žirovski občasnik* 9, 1988, str. 67–140.

Boegl, Johann, Das älteste Urbar der bayerischen Besitzungen des Hochstifts Freising. *Ober-
bayerisches Archiv für vaterländische Geschichte* 75, 1949, str. 85–96.

Brunner, Walter, Die steierische Herrschaft Rothenfels, v *Hochstift Freising : Beiträge zur
Besitzgeschichte*, (ur.) Hubert Glaser, Sammelblatt des Historischen Vereins Freising 32.
München, 1990, 333–335

Bünz, Enno, Probleme der hochmittelalterlichen Urbarüberlieferung. *Grundherrschaft und
bäuerliche Gesellschaft im Hochmittelalter*, (ur.) Werner Rösener, Veröffentlichungen des
Max-Planck-Instituts für Geschichte 115. Göttingen, 1995, str. 31–75.

Clanchy, Michael T., *From Memory to Written Record : England 1066–1307*. London, 1979.

Dopsch, Alfons, Beiträge zur Geschichte der Finanzverwaltung Oesterreichs im 13. Jahrhundert.
Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 14 (3), 1893, str. 449–469.

Dopsch, Alfons, Die Bedeutung Herzog Albrechts I. von Habsburg für die Ausbildung der
Landeshoheit in Österreich (1282–98). *Blätter des Vereines für Landeskunde von Nieder-
österreich* 27, 1893, str. 241–256.

Dopsch, Alfons, Ein antihabsburgischer Fürstenbund im Jahre 1292. *Mitteilungen des Instituts
für Österreichische Geschichtsforschung* 22 (4), 1901, str. 600–638.

Dopsch, Alfons, Die Herausgabe von Quellen zur Agrargeschichte des Mittelalters (Ein Arbeits-
programm). *Deutsche Geschichtsblätter* 6, 1905, str. 145–167.

Erkens, Franz-Reiner, Zwischen staufischer Tradition und dynastischer Orientierung: Das Kö-
nigtum Rudolfs von Habsburg. *Rudolf von Habsburg: 1273–1291. Eine Königsherrschaft
zwischen Tradition und Wandel*, (ur.) Egon Boshof, Franz-Reiner Erkens, Passauer histo-
rische Forschungen 7. Köln et al., 1993, str. 33–58.

Esch, Arnold, Überlieferungs-Chance und Überlieferungs-Zufall als methodisches Problem des
Historikers. *Historische Zeitschrift* 240, 1985, št. 3, str. 529–570

Gilomen, Hans-Jörg, *Die Grundherrschaft des Basler Cluniazenser-Priorates St. Alban im Mit-
telalter. Ein Beitrag zur Wirtschaftsgeschichte am Oberrhein*. Quellen und Forschungen
zur Basler Geschichte 9. Basel, 1977.

Hägermann, Dieter, Quellenkritische Bemerkungen zu den karolingerzeitlichen Urbaren und
Güterverzeichnissen. *Strukturen der Grundherrschaft im frühen Mittelalter*, (ur.) Werner
Rösener, Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 92. Göttingen,
1989, str. 47–73.

- Inama-Sternegg, Theodor von, Ueber die Quellen der deutschen Wirtschaftsgeschichte. *Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, phil. hist. Classe* 84, 1876, str. 131–210;
- Inama-Sternegg, Theodor von, Ueber Urbarien und Urbarialaufzeichnungen. Wirtschaftsgeschichtliche Bemerkungen. *Archivalische Zeitschrift* 2, 1877, str. 26–52.
- Keller, Hagen, Pragmatische Schriftlichkeit im Mittelalter. Erscheinungsformen und Entwicklungsstufen; Einführung zum Kolloquium im Münster, 17.–19. Mai 1989, *Pragmatische Schriftlichkeit im Mittelalter. Erscheinungsformen und Entwicklungsstufen*, (ur.) Hagen Keller, Klaus Grubmüller, Nikolaus Staubach, Münstersche Mittelalter-Schriften 65. München 1992, str. 1–8.
- Keller, Hagen, Vom 'heiligen Buch, zur 'Buchführung'. Lebensfunktionen der Schrift im Mittelalter. *Frühmittelalterliche Studien* 26, 1992, str. 1–31.
- Kuchenbuch, Ludolf, *Grundherrschaft im früheren Mittelalter*. Historisches Seminar, Neue Folge, zv. 1. Idstein, 1991.
- Lamprecht, Karl, *Deutsches Wirtschaftsleben im Mittelalter. Untersuchungen über die Entwicklung der materiellen Kultur des platten Landes auf Grund der Quellen zunächst des Mosellandes*, Bd. 2. Leipzig, 1885.
- Mell, Anton, Die mittelalterlichen Urbare und urbarialen Aufzeichnungen in Steiermark als Quellen steirischen Wirtschaftsgeschichte. *Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen* 25, 1893, str. 3–84.
- Metz, Wolfgang, Zur Geschichte und Kritik der frühmittelalterlichen Güterverzeichnisse Deutschlands. *Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde* 4, 1958, str. 183–206.
- Mlinarič, Jože, *Kostanjeviška opatija 1234–1786*. Kostanjevica na Krki, 1987.
- Neue deutsche Biographie*, Bd.: 1, Aachen – Behaim, (ur.) Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Berlin, 1953.
- Noichl, Elisabeth, *Codex Falkensteinensis. Die Rechstaufzeichnungen der Grafen von Falkenstein*. Quellen und Erörterungen zur bayerischen Geschichte Neue Folge 29. München, 1978.
- Ott, Hugo, Probleme und Stand der Urbarinterpretation. *Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie* 18, 1970, str. 159–184.
- Richter, Gregor, Mittelalterliche und neuzeitliche Urbare als rechtverbindliche Dokumente nach ordnungsgemäßer Renovation und Publikation. Beobachtungen an Stuttgarter Quellen. *Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde* 24, 1978, str. 427–442.
- Richter, Gregor, *Lagerbuecher- oder Urbarlehre : hilfswissenschaftliche Grundzüge nach württembergischen Quellen*. Veröffentlichungen der Staatlichen Archivverwaltung Baden-Württemberg 36. Stuttgart, 1979.
- Rösener, Werner, *Grundherrschaft im Wandel. Untersuchungen zur Entwicklung geistlicher Grundherrschaften in südwestdeutschen Raum vom 9. bis 14. Jahrhundert*. Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 102. Göttingen, 1991.
- Sablonier, Roger, Verschriftlichung und Herrschaftspraxis. Urbariales Schriftgut im spätmittelalterlichen Gebrauch, *Pragmatische Dimensionen mittelalterlichen Schriftkultur (Akten des Internationales Kolloquiums 26.–29. Mai 1999)*, (ur.) Christel Meier et. al, Münstersche Mittelalter-Schriften 79. München, 2002, str. 91–120
- Schäfer, Alfons, Die ältesten Zinsrödel im Badischen Generallandesarchiv. Rödel als Vorläufer und Vorstufen der Urbare. *Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins* 112, 1964, str. 297–372.
- Schwedler, Gerald, Ausgelöschte Autorität. Vergangenheitsleugnung und Bezugnahme Rudolfs von Habsburg zu Staufern, Gegenkönigen und der salischen Niederlage am Welfesholz.

- Autorität und Akzeptanz. Das Reich im Europa des 13. Jahrhunderts*, (ur.) Hubertus Seibert, Werner Bomm und Verena Türck. Ostfildern, 2013, str. 237–252.
- Spreitzhofer, Karl, *Georgenberger Handfeste. Entstehung und Folgen der ersten Verfassungs-urkunde der Steiermark*, Styriaca, Neue Reihe 3. Graz, Köln, Wien, 1986.
- Stock, Brian, *The Implications of Literacy. Written Language and Models of Interpretation in the Eleventh and Twelfth Centuries*. Princeton, New Jersey, 1983.
- Šusta, Josef, Zur Geschichte und Kritik der Urbarialaufzeichnungen. *Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, phil. hist. Classe* 138/8, 1898, str. 1–72.
- Wetzel, Johannes, *Die Urbare der bayerischen Klöster und Hochstifte vom Anfang des 11. Jahrhunderts bis 1350*, disertacija iz leta 1976. München, 1995, 31.
- Wild, Joachim, Zur Geschichte der Archive von Hochstift und Domkapitel Freising. *Hochstift Freising : Beiträge zur Besitzgeschichte*, (ur.) Hubert Glaser, Sammelblatt des Historischen Vereins Freising 32. München, 1990, str. 115–128.
- Zahn, Josef, Die Freisingische Sal-, Copial- und Urbarbücher in ihren Beziehungen zu Österreich. Mit zwei Facsimilen, Urkunden-Beilagen und Verzeichnissen. *Archiv für Österreichische Geschichte* 27, 1861, str. 191–344.

ZUSAMMENFASSUNG

Motive für die Entstehung der frühen Urbare im Ostalpenraum

Jernej Pirnat

Wegen der darin enthaltenen Informationen werden Urbare seit Langem oft in der Geschichtsforschung verwendet. Im 19. Jahrhundert tauchte der Wunsch nach dem Edieren der Urbare in einer gemeinsamen Serie auf, zu der es aber nicht kam. Lokale Organisationen übernahmen diese Aufgabe und sie veröffentlichten Quellen, jede auf ihre Art und Weise. Im 20. Jahrhundert kam es zu den ersten Veröffentlichungen in der Serie *Srednjeveški urbarji za Slovenijo* (Mittelalterliche Urbare für Slowenien). Bei der Behandlung der Urbare wurde viel Aufmerksamkeit den darin enthaltenen wirtschaftlichen Angaben, der Organisation der Grundherrschaften und der Entwicklung des Territorialumfangs der im Urbar verzeichneten Herrschaften gewidmet. Etwas weniger Zeit widmete man den Fragen der eigentlichen Verwendung von Urbaren, der Motive der damaligen Leute bei deren Verfassung und der Rolle, die dabei die zunehmende Schriftlichkeit spielte.

Die ältesten urbarialen Aufzeichnungen findet man im Frühmittelalter. Aus dieser Periode ist nur eine kleine Anzahl der Texte erhalten, während im Spätmittelalter man eine wahre Explosion der Aufzeichnungen beobachten kann, vor allem im 14. und 15. Jahrhundert. Die frühmittelalterlichen und spätmittelalterlichen Texte scheinen keine direkte Verbindung zu haben. Die Tradition der Aufzeichnung der ersteren kam allem Anschein nach zum Erliegen im Hochmittelalter bzw. sie wurden durch andere Niederschriften ersetzt, wie z. B. Urkunden oder im behandelten Gebiet sehr verbreitete Traditionsbücher. Die ersten Urbare im Ostalpenraum findet man im 11. und 12. Jahrhundert. Nach bescheidenen Anfängen kann man im 13. Jahrhundert sowohl die Urbare der weltlichen als auch der kirchlichen Herren finden. Im Allgemeinen kann man mit wenigen Ausnahmen im 13. Jahrhundert keine Urbare der Ministerialen und des Kleinadels finden. Das kann wahrscheinlich als eine bewusste Entscheidung betrachtet werden, denn die Urbare wurden gedacht als der Schutz vor der Ausweitung des Besitzes von Ministerialen und vom Kleinadel.

Veränderungen auf dem Gebiet der Herrschaft — die Übergabe des Dominikallandes an die Bauer gegen die Leistung der Abgaben — ermöglichten einfachere Veräußerung des Gutes innerhalb der Herrschaft, infolgedessen die Machthaber die Entscheidung trafen, Urbare zu erstellen. Diese Art der Problemlösung weist auf das veränderte Verhältnis zur Schrift hin, das man beim Interpretieren der Gründe für die Entstehung der Urbare in Betracht ziehen muss. Die Schrift spielte im Frühmittelalter eine besondere Rolle. Sie war beschränkt auf kirchliche Angelegenheiten bzw. auf enge Gebiete des Regierens. In Europa lassen sich Veränderungen auf diesem Gebiet gerade in der Periode zwischen dem 11. und dem 13. Jahrhundert beobachten. Die Schrift verlor ihre geweihte Rolle, sie wurde praktisch in allen Lebensbereichen eingesetzt und diente vor allem der Regelung der laufenden und alltäglichen Angelegenheiten. Deshalb können Urbare als ein Abbild der pragmatischen Schriftlichkeit betrachtet werden.

Die Analyse der Form und des Inhalts vom ältesten Urbar des Hochstifts Freising zeigte, dass diese Art der Aufzeichnung nicht am besten geeignet für alltägliche Zwecke ist. Die Art und Weise, in der das Urbar geschrieben ist, erschwert deutlich die Suche nach individuellen Dörfern und nach den von den dortigen Bauern geschuldeten Einnahmen. Neben der Tatsache, dass im Urbar keine Überschriften und Absätze zu finden sind, die eine schnellere Suche ermöglichen würden, wird das Letztere auch durch die Zerstreutheit der Daten für individuelle Dörfer erschwert, die oft in verschiedenen Stellen stehen. Einen ähnlichen Zustand kann man auch in Urbaren aus der Mitte des 14. Jahrhunderts beobachten. Die Ungenauigkeit und Mangelhaftigkeit einiger Aufzeichnungen im Urbar des Stifts Kostanjevica weist darauf hin, dass das Letztere nicht regelmäßig bei der Erhebung der Abgaben verwendet wurde. Als Motiv für die Aufzeichnung bietet sich der Wunsch nach der Sicherung des Besitzes an. Man kann oft sehen,

dass frühe Urbare (bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts) in der Zeit verfasst wurden, als ihr Besitz gefährdet war. Mit der Aufzeichnung wollten sie Verzeichnisse schaffen, anhand deren sie sich im Falle der Veräußerung von Gütern hätten verteidigen können. Eine solche Funktion hatten die Urbare für Nieder- und Oberösterreich. In der turbulenten Zeit des 13. Jahrhunderts wurden Urbare von verschiedenen Dynastien erstellt, die für den Ausbau der landesfürstlichen Gewalt gebraucht wurden. Ihr Vorgehen wurde oft gegen die Ministerialen gerichtet, die sich Güter oder verschiedene Rechte aneigneten. Interessanterweise entschieden sich spätere Dynastien nicht für die Aufzeichnung neuer Urbare, sondern setzten sie oft ältere Urbare früherer Dynastien fort oder schrieben sie größtenteils ab. Damit versuchten sie die Tradition zu schaffen und ihre Herrschaft in diesem Gebiet zu legitimieren.

Vorausgesetzt, dass Urbare aus dem Wunsch heraus, den Besitz zu sichern, verfasst wurden, stellt sich hier die Frage nach deren Rechtsgültigkeit. Obwohl sie im Gegensatz zu Urkunden keine Beglaubigungsformeln enthielten, findet man etliche Beispiele, in denen beim Austragen der Streitigkeiten vor Gericht ausgerechnet Urbare verwendet wurden. Dass die Verfasser der Urbare sich mit genau diesem Vorhaben für die Niederschrift der Urbare entschieden, wird ausgezeichnet durch die Kommentare im Urbar der Abtei Prüm gezeigt, wo derartige Verwendungsweise ausdrücklich erwähnt ist.

Als Letztes stellt sich auch die Frage nach dem Sinn der Abgabeverzeichnisse, wenn Urbare vor allem für die Sicherung des Besitzes vorgesehen wurden. Neben der Tatsache, dass das Gut nur wichtig war, wenn es dem Grundherrn Einnahmen brachte, scheinen Urbare ein Symbolobjekt gewesen zu sein, das auf die Berechtigung des Grundherrn zur Besitzung hinwies. Mit der Aufzeichnung der Abgaben ins Urbar wurde das Normativ für das bestimmte Gut geschaffen, aufgrund dessen der Grundherr von den Bauern Abgabeleistung fordern konnte. Ab dem 14. Jahrhundert kann man die erhöhte wirtschaftliche Funktion der Urbare beobachten. Sowohl die Form als auch der Inhalt der Urbare änderten sich und andere Verwaltungsdokumente — Handurbare und Rechnungsbücher — kamen vor. Das Gesagte deutet darauf hin, dass von dieser Zeit an sich die veränderte Rolle der Urbare innerhalb der Grundherrschaft bemerkbar macht.